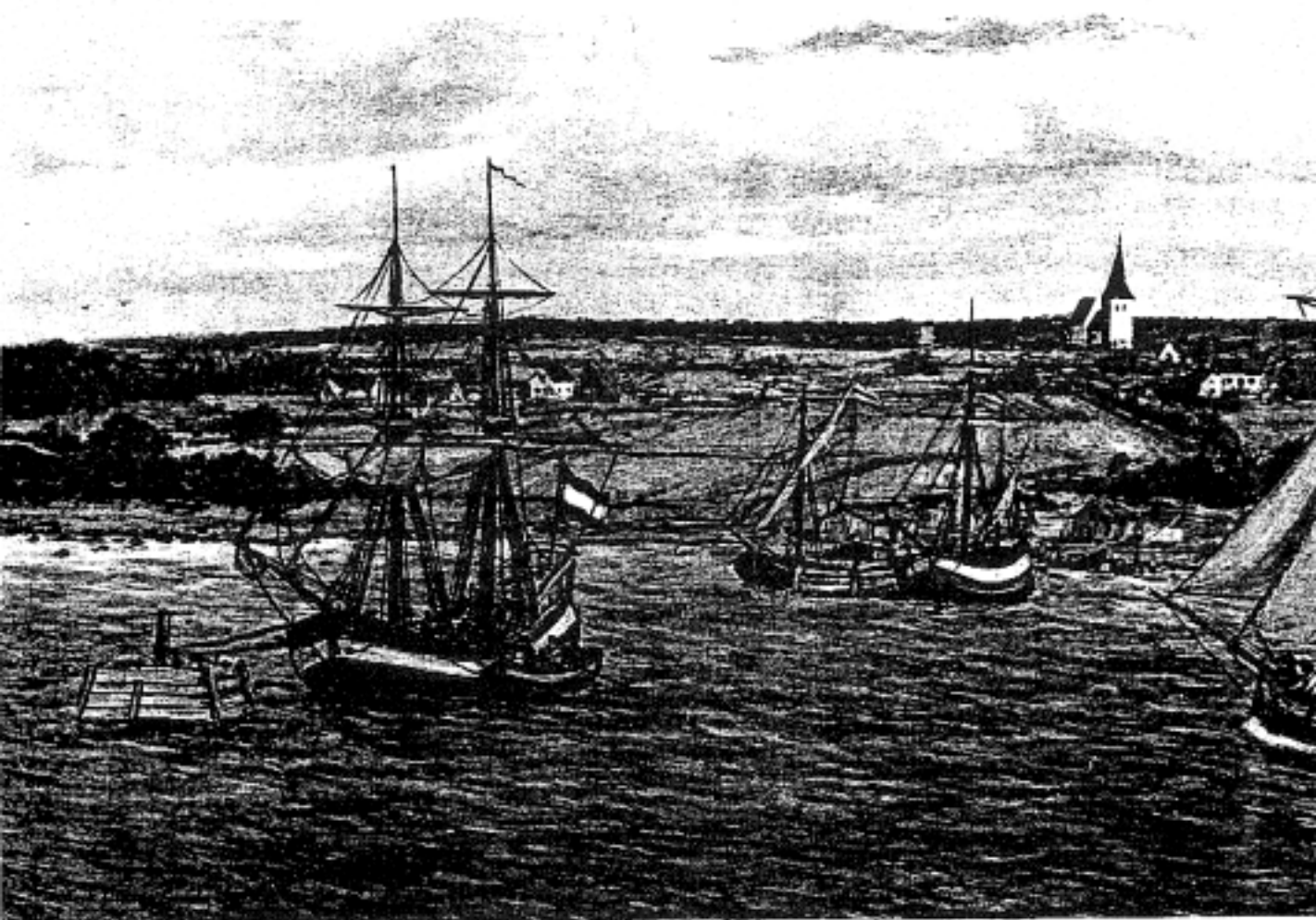

BEBYGGELSEUTVECKLING OCH ÖDEGÅRDAR

VID BOTTARVE/ NYMANS ÄGOR
I FRÖJEL SOCKEN

Uppsats påbyggnadskurs i arkeologi
Stockholms Universitet/ Högskolan Gotland
HT 1997
Författare: Pernilla Lindell
Handledare: Dan Carlsson

ABSTRACT

As a part of a landscape project this essay deals with the harbour territory within Bottarve-Nymans estates of Fröjel parish, Gotland. My intension is to see if there are traces of old boundaries and deserted farms from the middle age era that can help to locate the harbour area and establish it in time. While concentrating on a few farms, the discovery of that Fröjel had had an harbour bailiff was made. That helped to get more concrete evidence that a harbour once existed.

1. INTRODUKTION	Sid	4
1.1 Inledning		4
1.2 Syfte		4
1.3 Frågeställningar		4
1.4 Material och avgränsning		5
1.5 Metod		5
2. HISTORISK BAKGRUND		5
2.1 Allmänt		5
2.2 Hamn och sjöfart		6
2.3 Tidigare forskning		7
3. MATERIALBESKRIVNING		7
3.1 Fosfatkartering och nivellering		7
3.2 Kartmaterial		9
3.3 Ödegårdar		9
3.4 Hamnfogden		11
4. MATERIALANALYS		12
4.1 Kartmaterialet berättar		12
4.1.1 Skattnings- och lagaskiftets karta		12
4.1.2 Ägofördelningskarta av skattningskartan 1702		13
4.2 Ödegårdarna med karteringarna, flygfoto och kartmaterial		14
4.2.1 Valborgs ödegård		14
4.2.2 Vicksarve ödegård		16
4.2.3 Timans ödegård		16
4.3 Hamnfogdegården med kartmaterial		17
5. DISKUSSION och TOLKNING		19
6. SAMMANFATTNING		21
7. REFERENSER		22
8. BILAGOR: förteckning		24

1. INTRODUKTION

1.1 Inledning

”Två mil söder om Västergarn ligger Fröjelhamn. Innanför en skyddad vik höjer sig landet terrassformigt från en strandäng. På berget högst upp flankeras Fröjel kyrka av en fornborg och en kastal, ”hamnarnas ständiga skiltvakter””

(Hansson 1967:33).

Så har Fröjellandskapet nedanför kyrkan beskrivits. Detta område ingår i ett kommande fyraårigt projekt av docenten i Kulturgeografi, Dan Carlsson. Tillsammans med flera kursdeltagare från påbyggnadskursen i arkeologi på Gotland kommer ett inledande arbete göras av det som tidigare har påträffats, inventerats och karterats, samt nya karteringar och undersökningar sammanställas, detta för att komma fram till var projektets grävningar och framtida undersökningar ska äga rum. Min inriktning i detta arbete avser ödegårdar, bebyggelseutvecklingen och mark/ägo förändringar i området, vilka graderas med hjälp av fosfatkartering, kart- och litteraturstudier. Jag hoppas härmed kunna bidra till en helhetsbild av vad Fröjel hamn med omgivande bebyggelse har haft för funktion och hur denna var belägen under sen vikingatid- tidig medeltid.

1.2 Syfte

Målsättningen med den här uppsatsen är att presentera en rumslig analys av landskap och bebyggelseutveckling vid Fröjel hamn för att komplettera bilden av hur närområdet kring hamnen kunde ha sett ut under sen vikingatid- tidig medeltid. Genom fosfatkarteringsanalys, skrivna källor och kartor från sent 1600-tal, är syftet att belysa bebyggelsestrukturen kring hamnen samt att lokalisera och funktionsbestämma denna. Allt med syftet att vara en vägledning till var nya arkeologiska grävningar ska äga rum.

1.3 Frågeställningar

De huvudfrågor som denna uppsats skall behandla är följande:

Hur har området ändrats över tiden?

Kan spår av ödegårdar och gamla ägo- och markgränser genom text- och kartmaterial indikera bebyggelseutvecklingen från det att Fröjel var en vikingatida hamn?

Finns det andra indikationer på vilken betydelse hamnen kunde ha haft?

1.4 Material och avgränsning

Uppsatsen behandlar området kring den troliga vikingahamnen nedanför Fröjel kyrka, till största delen bestående av Nymans och Bottarve ägor, Fröjel sn. För studier av det drygt 300.000 m² stora området, har dels 1700-talets och 1800-talets skifteskartor, dels fosfatkartering och flygfoto med infraröd film, samt dagens ekonomiska karta använts. Tidigare hade ett 100.000 m² stort område, varav 299 m² provgrävts, av det nu studerade 300.000 m² fosfatkarterats med lyckade resultat. För att vidga och avgränsa området sker nu en närmare granskning av de resterande 200.000 m² belägna på var sin sida om hamnens närområde (se fig 1.). Som kompletterande textstudier har äldre jordeböcker och litteratur använts. Detta för att få en så bred bild av Fröjels status kring sen vikingatid- tidig medeltid som möjligt.

1.5 Metod

Arbetets gång under uppsatsframställningen har bestått först av en praktisk del som sedan har bearbetats och kompletterats med teoretiska kart- och litteraturstudier. Den praktiska delen är en genomförd fosfatkartering, på två områden om vardera ca 100.000 m², på Nymans och Bottarve ägor i Fröjel sn. Proverna genomfördes tillsammans med två kurskamrater, K, Salmi och L, Lindberg, som också håller på med delar av en landskapsanalys i Fröjelprojektet. Vi har också till viss del deltagit i en höjdnivåkartering utförd med totalstation, detta för att få fram var den vikingatida strandlinjen om ca 2 möh var belägen i dalgången nedanför Fröjel kyrka (se fig. 1). Därefter har hela området inventerats, dvs "landskapsbilden synats till fots" för att hitta alla tänkbara lämningar och spår av mänsklig aktivitet från forna tider.

Slutligen kommer den teoretiska delen av arbetet att bestå i att tolka fosfatkartan, samt med hjälp av flygfotobilder, skifteskartor från 1700- och 1800- talet tillsammans med dagens ekonomiska karta över området komma fram till hur området har utvecklats under vikingatid-tidig medeltid och därmed lägga grunden för nya tänkbara grävningsområden. För komplettering och bearbetning av resultaten samt all historisk bakgrund, har litteraturstudier varit behjälplig.

2. HISTORISK BAKGRUND

2.1 Allmänt

Bottarve och Nymans ägor vid Fröjel kyrka, Fröjel sn, Gotland har en ganska strategisk placering på ön, de ligger vid en vik straxt nordöst om Karlsöarna som alltid har varit ett riktmärke för de sjöfarande som kom den närmaste vägen från fastlandet via Öland. Som första anhalt sägs bla Waldemar Atterdag, år 1361 ha landstigit vid Fröjel innan han brandskattade Visby (Söderberg 1953:49). Man kan finna lämningar från många olika tidsåldrar inom socknen som pekar på en tidsmässig kontinuitet ända från stenåldern, bla skeppsättningen från bronsåldern vid Gannarve, och boplotsområdet Vallhagar från romersk järnålder (Burenhult 1991:109). Ovanför kyrkan på en klinthöjd ligger en fornborg, som daterats genom utgrävningar till förromersk- och romersk järnålder (Lundström 1955:781). Vid kyrkan, inne på kyrkogården, ligger en stenlabyrinth, en sk Trojaborg, som enligt källor kan vara äldre än kyrkan (Kraft 1983:72). Ungefär hundra meter norr om kyrkan står det en ruin av en kastal (försvarstorn), daterad till 1100-tal. Den har även setts som en vintertida förvaringsplats, där närheten till marknadsplatsen och hamnen har varit viktig (Lundström 1981:128f).

2.2 Hamn och sjöfart

För Gotland har sjöfarten sedan lång tid innan vikingatid haft stor betydelse. Ön hade kontakter med alla länder runt Östersjön, men mest knutna var gotlänningarna till Öland och det svenska fastlandet. Det var med dem de delade språk och religion (Jansson 1983:207). Den gotländske bonden på 600- 700 talet försörjde sig inte bara på det begränsade jordbruket, utan han hade fiske, säl- och sjöfågel som extra försörjning (Carlsson 1987:16). Kusten var allas egendom, t.o.m. inlandsbönder hade rätten att bruka stranden (Hansson 1967:29). Under århundraderna som följde började handelsaktiviteter komma igång och längs kusterna fick hamnarna allt större betydelse och under 900-talet fungerade många hamnar som handelsstationer (Carlsson 1987:16). Birkas undergång i slutet på århundradet påverkade säkert Gotlands inflytande i handelsverksamheten på Östersjön (Lundström 1981:31). Gotland blev löst knutet till sveaväldet under vikingatid- tidig medeltid, dock bibehöll de förbindelserna med de baltiska länderna. Det kan ses i de många östliga influenser som kan verka främmande i svenskars ögon (Jansson 1983:207).

På 1000-talet koncentrerades handeln runt ön till färre hamnar och handelsplatser (Carlsson 1987:16). Detta kan ha grunder i Gotalagens "caupschip" stadgar om köpmannsskeppens rättigheter och skyldigheter, där strandfriden tycks ha varit av stor betydelse. Denna innebar att alla köpmän, gotländska som utländska, hade rätt att nyttja hamnen för sin handel och stranden räknades som fri upp till åtta famnar in i land. Samma rättigheter gällde de gotländska farmännen längs andra kuster (Hansson 1967:30f). Att Gotland hade samarbete med sveakungen innebar inte endast skydd utan ön hade förpliktelser gentemot sin lydherre. På 1100-talet gav den svenske kungen order om att Gotland måste delta i försvaret. Detta var inledningen till ledungslagen som innebar att ön skulle ha krigsberedda båtar och betala skatt för vardera båt. Indelningen skedde efter de gamla tredingarna som tudelats, dvs settingarna, därtill tillkom ett "nytt" område, Visby, så totalt 7 båtar (snäckor) var Gotland skyldig att ställa upp med. Dessutom tillkom skatten på 40 mark penning för vardera båt, för att inte glömma den vanliga skatten på 60 mark silver. Denna senast nämnda skatt var också indelat efter settingarna, så det innebar för vardera setting att betala 10 mark silver. Settingarna förknippas med förvaltningen av skatt, försvar och lagstiftning (Lundström 1981:123).

Ledungsbåten eller snäckan som krigsskeppet benämns, menar Olsson (1985:186) är sammanhängande med snäck-namngivna platser och skulle på så sätt indikera var en ledungsbåt hade sin hamn, bla nämner han snäckgårde norr om Visby som en sådan "snäck" hamn. Vidare menar han att genom ortnamn kan man finna gamla hamnplatser. Detta håller inte Carlsson (1987:7) med om, utan han anser att långt ifrån alla hamnplatser framträder genom ortnamn, för de flesta avslöjas ändå genom spår av lämningar från anläggningar.

År 1554 brast borgarståndet i Visby ut i klagan över köpmännen som om somrarna gästade lanthamnarna, de krävde färre och helst inga lanthamnar alls. Men länsherrens svar var att bönderna som idkade sin handel med dessa köpmän behövde inkomsterna för att överleva. Fast året därpå kom ett beslut från Danmarks kung, Kristian III som innebar att antalet lanthamnar skulle minskas (Hansson 1967:30f).

De sista decennierna under danskt herravälde på 1630- 1650-talet verkar ha varit turbulenta för gotlänningarna, bla förbjöds handeln med Danzig och samtidigt blev öborna tvungna att exportera mer spannmål till Danmark, detta trots att de själva inte hade så mycket (Sjöberg 1982:14). Fröjel var under dansktiden från senare delen av 1400-talet till år 1645 ett delmål i postrutten mellan Köpenhamn och Visby (Bohman 1981:75). Under svenskt styre nämns det att postrodden går mellan Ölands norra udde och Västergarn (Lundström 1981:19).

2.3 Tidigare forskning

De tidigaste undersökningarna av Fröjel hamn skedde på tidigt 1960-tal då Hans Hansson gjorde fosfatkarteringar över området. Han kom fram till samma fosfatvärden som de under 80-talet utförda av Dan Carlsson (Hansson 1967:33). Detta var ett led i att söka lokalisera hamnar från yngre järnåldern- tidig medeltid på Gotland. Genom fosfatkarteringar och provgrävningar lyckades Hansson finna Pavikenhamnen vid Västergarn och lade på så vis grunden för arkeologiska grävningar där (Lundström 1981:7).

Under 1980-talet, efter gjorda fosfatanalyser (ca 100.000 m²) vid Fröjel av Dan Carlsson, kom provgrävningar vid Nymans och Bottarve igång. År 1990 hade 299 m² blivit utgrävda och 20 gravar funna. Fynd av gravar och föremål indikerade ett verksamhetsområde utöver det vanliga (Carlsson 1992:156). Det stora antalet av olika slags artefakter visar att Frøjels verksamheter har varit mer omfattande än tex Helgö eller Paviken (Carlsson 1992:157). År 1990, nedanför kyrkan, gjordes fyndet av grunden till ett hus med marmortrappa ner till källaren, som sannolikt kan vara en prästgård från tidig medeltid. Där påträffades bla handmålat fönsterglas, delar av keramikskärvor och andra föremål (Carlsson 1990:224).

Vad gäller bebyggelseutvecklingen och dess vetenskapliga historia på Gotland under de senaste decennierna, var det främst Per Göran Ersson som år 1974 avlade sin doktorsexamen inom ämnet. Han skrev om kolonisation och ödeläggelse på Gotland. Fem år senare skrev Dan Carlsson om kulturlandskapets utveckling på Gotland, i sin doktorsavhandling, där han bla redovisade om ödegården Fjäle i Ala sn, som han också lät få vissa byggnader restaurerade. Därefter har Landsarkivarien Tryggve Siltberg år 1986 skrivit om gårdar, mark och människor. Majvor Östergren, chef på Gotlands fornsal, skrev bla "Mellan stengrund och stenhus" -89, i sitt arbete att rädda Gotlands silverskatter. Bland annat har dessa ovan nämnda arbeten använts som referenslitteratur i uppsatsarbetet.

3. MATERIALBESKRIVNING

För att visa arbetet bakom utförda karteringar och göra dessa rättvisa skulle en lång berättelse krävas. Men för att inte blanda ihop de olika kapitlen, kommer beskrivningen av materialet att hållas kortfattad för att sedan återkomma med analys i kap. 4

3.1 Fosfatkartering och nivellering

Fosfatkarteringen med spot-test metod har genomförts på två områden, ett på vardera sida om det tidigare karterade området (se fig.1). Karteringen har genomförts med sk spot test metod, som innebär att man samlar in jordprover med en enkel jordborr, proverna analyseras sedan med salpetersyra och reagens. Värdena som uppstår ritas sedan in på en prickkarta över området som karterats (Österholm 1982:12). Proverna är tagna med 20 m mellanrum. Resultaten redovisas genom olika prickstorlek, de små motsvarar fosfatgrader I- III, och de stora, fosfatgrader IV- V enligt (Österholm 1982:27). Proverna har grupperats i dessa två klasser för att tydligare urskilja områden med höga fosfatvärden. För en helhetsbild kommer prickkartan av resultaten från alla fosfatprover, inklusive de tidigare gjorda att redovisas (se fig.2).

Nivellering, eller nivå-kartering har genomförts med totalstation för att topografiskt få fram den vikingatida strandlinjen, enligt Ulléns (1996:42f) tillvägagångssätt. Arbetet har utförts av utbildade studenter från stockholms Universitet under G. Burenhults översyn. Vi tre som fosfatkarterade deltog till viss del vid etablering av mätstationen och mätning utförandet. Själva området som har karterats är markerat med snedstreck och har 2 meterskurvan, dvs den vikingatida strandlinjen markerad på kartan i fig1. Landhöjningen vid Fröjel har varit ca 2 m på tusen år (Ersson 1974:24).

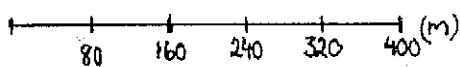
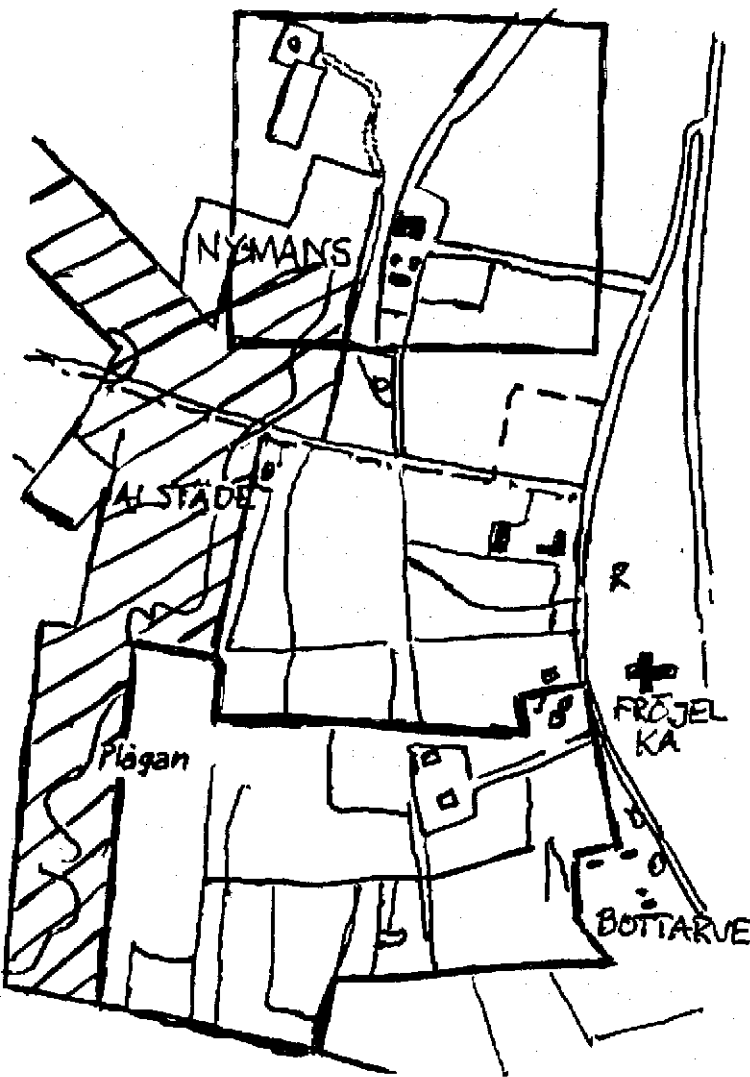

Fig.1 Ekonomiska kartan över Bottarve och Nymans ägor i Fröjel sn. Fosfatkarteringen som skett på två områden är markerade med tjockare omgärdade linjer. Nivåkarteringsområdet är snedstreckat och har även 2 meters kurvan inritad.

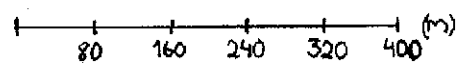
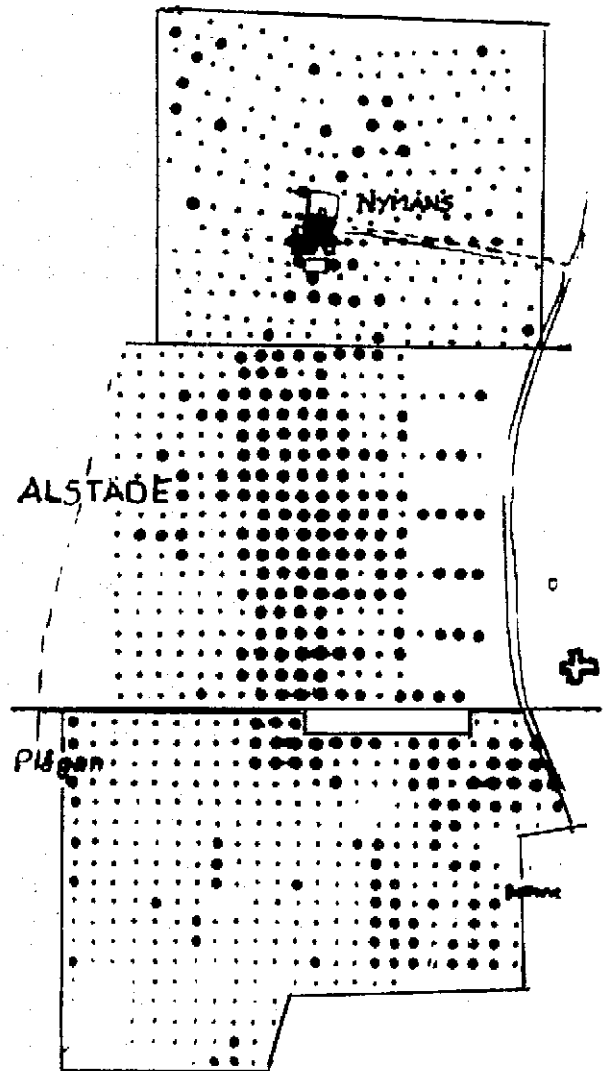

Fig.2 Prickkarta av gjorda fosfatkartering, med 20 m mellan proverna. De små prickarna motsvarar fosfatvärdena I-III, och de stora, värden IV-V, vilket indikerar spår av mänsklig aktivitet (Österholm 1982:27).

3.2 Kartmaterial

För att ge kartorna större rättvisa då de förminskade blir för luddiga i smådetaljer, har detta kartmaterial valts att enbart visas som bilagor.

Från Lantmäteriet i Visby har följande kartmaterial hämtats:

- Ekonomiska kartan kartnr. 6I 2i Klintehamn, bilaga 1.
- Laga skifteskartan från år 1886, akt 47. bilaga 2.

Från Landsarkivet i Visby kommer Skattläggningskartan från år 1694, bilaga 3.

Observera att laga skiftes och skattläggningskartan är handritade kalkerade kartor!

Dan Carlsson har utarbetat två ägofördelningskartor över det behandlade området i Fröjel, de är baserade på Skattläggningskartan från år 1702, (se bilaga 4 och 5). Vissa förändringar från år 1694 har noterats, och kommer att behandlas i kommande kapitel. Bilaga 6 är avritat från flygfoton tagna med färgfilm och svart/vit film, fotograferade av Lantmäteriet. Detta för att visa på noterade nyanser som kan visa spår av gammal bebyggelse, ägo gränser, vattendrag och andra anläggningar. På denna har markering av ödegårds- och hamnfogdeområdet utförts (se omr 1-2, bilaga 6), för att lättare kunna följa de berörda områdena i kapitlen om analys och diskussion.

3.3 Ödegårdar

Per-Göran Ersson (1985:183) har sammanställt listor av ödegårdar i Fröjel sn, vilka här använts. Det bör observeras att Gotland var danskt t.o.m. år 1645. Därefter kommer en bild, fig 3, över ödegårdarna Wiksarve och Walborgs marker (Ersson 1985:184), den grundar sig på skattläggningskartan från 1702. Förkortningar i nedanstående lista visas separat efter.

FRÖJEL sn

"Fongård" VLA akt 1 1702: Åker 15 kld, äng 1 parm (LA 3 1/8 tld) under Alstäde. JÅ ?

Skraps Rb 1523 iouen skraps.
1574/77 Jacop skrabs "h".

x Sälle Rb 1523 iouen selle.
1574/77 Niells Sielle "h".
ÖL 1585 Seelle gaardt 8 mkl under fjärdingen.
Mt 1614 Lauritz Selle.
Mt 1634 Thomis Sille.
Lb 1646 Selle 1 mt 7 mkl "ligger ödhe".
Jb 1653 Selle 1 hm 7 mkl "warit ödhe och legat för fääfoot i 16 år".
VLA akt 1 1702: 1/2 under bosarve, 1/2 under Nymans.

Timans 1574/77 Las thidemandz "k".
ÖL 1585 Thiidemanndtz gaard 2 mkl under Nymans.
VLA akt 1 1702: Times linda 7680 a² (stenstugu), Timans åker 8260 a² (Mulde).

* Valborg	Rb 1523 1574/77 Mt 1634 Lb 1646 VLA akt	per valborg. Jacop Walbors "k". Peder Wolborig 1/2 gård. Per Walborgh tomt 1 mt 9 mkl. 1 1702: Walborg under Bottarve, åker 1/2 tld, 3 1/8 kld, änge 6 parmar.
Vicksarve	1574/77 Mt 1614 VLA akt	Simenn wickssarue "k". Oluff Vigsarffue (husman). 1 1702: Wicksarfwe åker 3 3/4 tld, 2 1/4 kld = 53 286 a ² under Bottarve.

Källa: Ersson, 1985, Förteckning över gotländska ödegårdar 1585.

förkortningar

Rb 1523: Indtaegets- Regnskab for Gullands Len fra Paaske 1523 til Paaske 1524, (Rigsarkivet, Köpenhamn)

1574/77: Jorde- och husarbetsbok. 1608, (Kammararkivet, Stockholm)

ÖL 1585: Ödegårdslista för 1580- talet, (Mikrofilm Landsarkivet, Visby)

Mt 1614: Mantalsregister för Gotland år 1634, (Mikrofilm Landsarkivet, Visby)

Mt 1634: Mantalsregister för gotland år 1634, (Mikrofilm Landsarkivet, Visby)

Lb 1646: Gotlands Special Rächningh och Landsbok, 1646, (Kammararkivet, Stockholm)

Jb 1654: Jordebok för Gotland 1654, (Mikrofilm Landsarkivet, Visby)

VLA: Skattläggningskartor med beskrivningar över Gotland 1693- 1706, (Lantmäterikontorets arkiv, Visby)

kld	kappland
mkl	markleij
tld	tunnland
x	gårdstomten identifierad på skattläggningskarta
*	gårdstomten identifierad i fält av P-G Ersson

Till undersökningsområdet har följande gårdar behandlats: Timans, Valborg och Vicksarve då dessa har Bottarve och Nymans som hänvisning. Vad gäller Skraps och Sälle kommer dessa ej att tas med då de ligger under mer avlägsna gårdar i socknen. "Fongård" kommer att tas upp i diskussionen (kap. 5) då Alståde har mark vid hamnområdet (se bilaga 5).

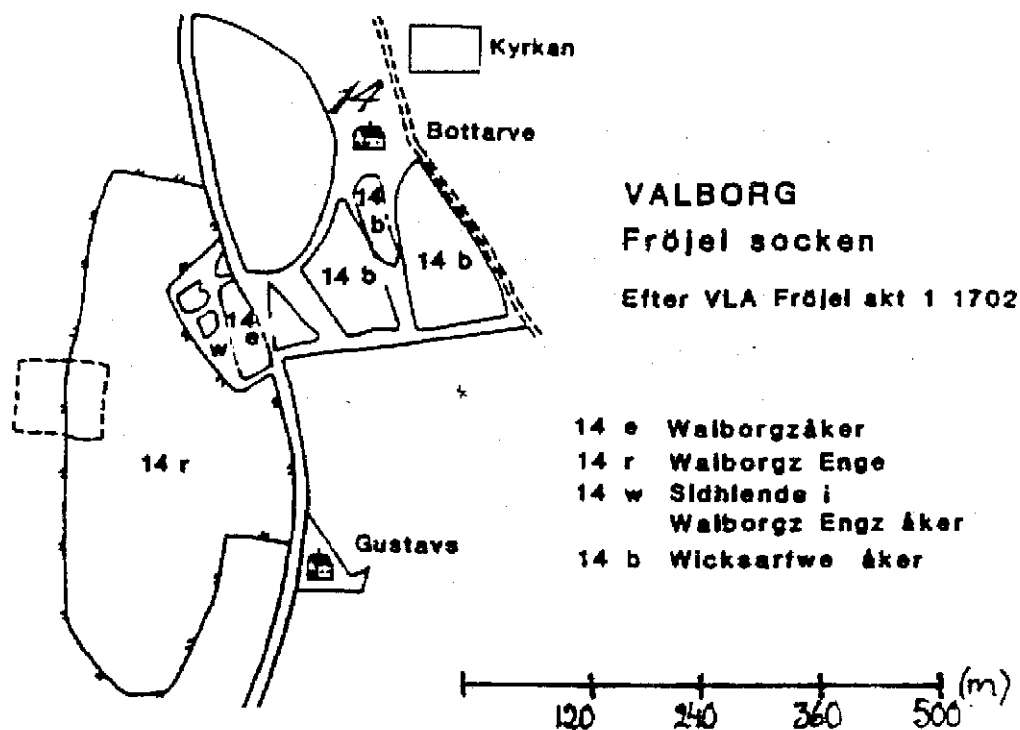

fig. 3 Valborg och Viksarve ågor efter VLA akt 1702 (Ersson 1985:184).

3.4 Hamnfogden

Efter funna källor i Jb 1653, om att det existerat en hamnfogde i Fröjel, och att denne har haft mark inom det aktuella området kommer en närmare studie göras av när, var och hur hamnfogdar verkade vid Fröjel. Det är ju klara belägg för att hamnen i Fröjel har varit av betydelse då en myndighetsperson har verkat där. Frågan är bara om hamnfogden fanns när hamnbebyggelsen kom till. Det finns ingen markering på några kartor om var Hamnfogden i Fröjel var bosatt. Men i Jb från 1653 finns noterat om hamnfogden i gården Bocke (Sundberg & Siltberg 1979:76). Därutöver är hamnfogdar och strandridare listade i biografiska anteckningar om gotländska strandridare (Bergström 1965:43f), dessa kommer också att redovisas.

Jb 1653

Bockes: Jacob Ericksson, Hwarifrån är pantsatt till förrige hamnfogdhen i Fröhle.

1 st åker = Bockas åcker i Hollmsqwier, belägen för 12 dr 24 öre smt, hwarföre dhenne gårds åboer altijdh skattat hafwa.

Haffnefogdar i Fröjel och Klinte hamnar

1628- 1630 Hanns Oluffsen

1632- 1640 Peder Gröne

Strandridare i Klinte (Fröjel)

1669- 1680 Lars Larsson Röding

1681- 1703 Hans Hansson Stake

1703- 1705 Lars Enequist

1705- 1713 Petter Wijman

4. MATERIALANALYS

En väl genomförd kart- och arkivstudie tillsammans med fosfatkartering är en enkel och tidsbesparande metod för att avgränsa fornlämningsstyper som hamnanläggningar (Carlsson 1987:17). Med studier av varje enskild karta, kan man granska detaljer och få fram många intressanta företeelser, men det är först när alla kartorna ses tillsammans som man kan få fram ett händelseförlopp. Ersson (1997:273) betonar vikten av kartanalyser tillsammans med fältstudier och arkeologiskt material där analyserna också innefattar flera variabler som tomtavstånd, ägoblandning och namnsamhörighet. Mest önskvärt hade det därför varit om bilagorna hade kunnat bifogats som "overhead"bilder, istället för på tryckta papper, för att lättare jämföra kartorna.

4.1 Kartmaterialet berättar

4.1.1 Skattlägnings- och lagaskiftets karta

Vid första anblicken av skattlägningskartan och laga skifteskartan (se bilaga 3 och 2), ser man att den första som är äldre har mycket färre indelningar av åkermark än den senare. Detta kan ha samband med en befolkningsökning under 1700-talet. Då behövdes det mer mark, för att föda befolkningen, därför utökades åkerarealerna. Detta kunde ske genom att nya åkrar togs i bruk samt att utmarken delades upp mellan gårdarna och inhägnades för användning (Carlsson 1983:16). I det stora hela kan ägogränsernas kontinuitet ses då antalet gårdar är fortfarande det samma.

En annan noterbar detalj är att det halvcirkelformade området väster om kyrkan är klart definierbart på skattlägningskartan, medan lagaskifteskartan har delat upp och förändrat gränserna lite. En stor förändring finns vid Bottarve gård, SV om kyrkan. På den äldre kartan ligger gården närmare kyrkan och på den senare kartan har gården flyttats söderut, där kan man också se ett slags rektangulärt indelat område. I Jb 1653 finner man att Bottarve har trädgård med äppel och plommonträd, vid fosfatkarteringen över nämnda område sågs fruktträd och trädgårdsodling. Detta kan kanske vara samma trädgård, dessutom noterades att gräsmattan hade vissa långsträckta nedsänkningar som man kan tolka till att vara de rektangulära indelningarna.

Kyrkogården ser obetydlig ut på skattlägningskartan, den verkar endast breda ut sig på ett litet område söder om kyrkan, om man sedan tittar på lagaskifteskartan har kyrkogården utökats till ett stort kvadratisk område runt hela kyrkan. I texter om stenlabyrinten kan man finna att den ska ha legat utanför kyrkogården en gång, om detta stämmer så kan det förklaras i att kyrkogården en gång var mindre (Kraft 1983:72).

En annan klar förändring på nämnda kartor, är att den huvudsakliga landsvägen en gång har gått längre västerut, närmare Östersjön. På den äldre kartan finns det dock en mindre väg nedanför åsen där kyrkan står. På den senare kartan verkar det som om huvudvägen har flyttats dit och den mer västligt belägna vägen tecknar sig som smalare och har tom ett avbrott väster om Bottarve gård. Om detta är en indikation på att områdets tyngdpunkt har ändrats, eller om den gamla huvudvägen är en rest sedan vikingatiden är svårt att säga, men det kan vara godtyckliga förklaringar. Vägen som löper nordväst från kyrkan finns på båda kartorna, medan det däremot tillkommit en öst-västlig väg norr om den andra. Vad detta kan bero på är osäkert, men det verkar mest troligt att tillgängligheten till alla smååkrar har varit orsaken. Den sydligare vägen verkar gå ner till stranden. Det gör däremot inte den nordligare vägen.

4.1.2 Ägofördelningskarta av skattdläggningskartan 1702

Två kartor har jämförts, båda ifyllda av Dan Carlsson. Den ena (se bilaga 6) har ägorna till de gårdar som ligger inom området, den andra är ifylld som ägor till de gårdar som har placering längre österut i socknen (se bilaga 5). I stort sett överensstämmer skattdläggningskartan från 1694 med den senare, gjord 1702.

Vad som är anmärkningsvärt på de här kartorna är att man ser ett väldigt komplex av olika markägare vid tidigare nämnda vägkorsning (se kap. 4.1.1), det är även där tidigare tagna fosfatprover (Hansson 1967:33) uppvisar genomgående höga värden, markerat som område för hamnbebyggelse (se fig. 4).

Den nordligt tecknade gården Nymans, har på dagens ekonomiska karta (se bilaga 1) stora ägor kring sin gård. På karta (bilaga 4) räknas endast småfälten norr och söder om gården, samt strandäntet väster om den till gårdens marker. Nymans äger också det lilla kvadratiska fältet i söder nära Gustavs. Vad detta kan betyda kommer in i senare diskussion. Att kyrkan ägde så mycket mark visar på dess höga ställning inom socknen, som kyrkan i allmänhet brukade på den tiden. Mycket av kyrkans mark tillhör idag Nymans.

På kartan (bilaga 5) ingår ytterligare fyra gårdsägare, bla Bockes, som har två småtegar, Alstade med två åkrar, Pusarve med fyra mindre fält samt Gannarve med endast en smal åker längs vägen ner till sjön. Det kan verka underligt att en så stor gård som Gannarve (den vid skeppsättningen längre norrut i Fröjel) hade behov av en så smal remsa åker, så långt ifrån gården. Det måste indikera att gårdarna ansåg det vara värt att ha mark där, och om det nu var en hamn med hamnbebyggelse och handel där, kan det vara klara skäl.

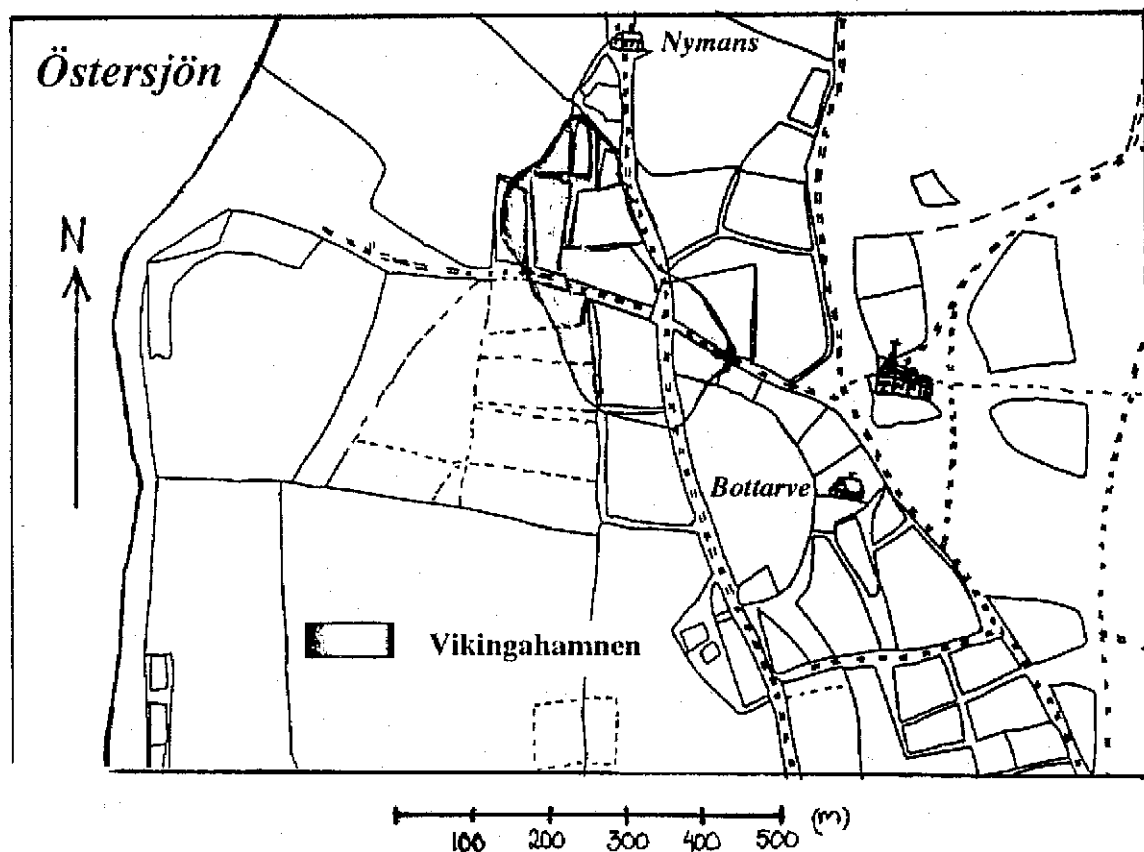

fig. 4 Markerat område för den tänkbara hamnbebyggelsen i Fröjel med gårdarnas namn ifyllt. Från skattdläggningskartan 1702 av Dan Carlsson.

4.2 Ödegårdarna med karteringarna, flygfoto och kartmaterial

4.2.1 Valborgs ödegård

Ersson (1985:184) har i sin ödegårdslista bifogat en bild av var ödegården Valborgs marker kan ha legat, se fig 3. Han har inte kunnat lokalisera själva bebyggelsen men skriver att den troligen har legat i angränsning till markerna. I en annan källa nämns att den tänkbara gården kan ha legat längre söderut vid ängbet (se 14r, fig 6b), nära en silverskatt som hittades där (Östergren 1989:96). Dessa alternativ behöver undersökas vidare. För denna jämförelses genomförande har skattelägnings- och ekonomiska kartan kopierats tillsammans med fosfatkartan i två överlappningsbilder. Dessa har fokuserats på det aktuella närområdet (se fig 6a & 6b). För att visa den andra tolkningen har fig 5 använts.

Till att börja med kommer Östergrens tolkningsmodell att behandlas. Hon anser att det finns ett samband mellan silverskatten och Valborgs ödegård, och detta grundas på att skatten är belägen direkt utanför gränsen till Valborgs äng (se 14r, fig 6b). Med 5-10 meters felmarginal, på kartan från 1702 ligger skatten inom gårdens ägor. På denna äng ca 75m nordöst om fyndplatsen för silverskatten har Östergren sett tydliga konturer av stenrader och terasser, som hon tolkar som bevarade bebyggelserester (1989:96). Hon har också lokaliserat enstensatt brunn 100 m norr om silverskattens fyndplats, där även keramik- och benfragment, samt en

järnnyckel påträffats. Ödeläggelsens datering har hon satt till mellan åren 1634 och 1646 (Östergren 1989:209). Vid studier av fig 5, har Valborgs ödegård placerats ca 100 meter sydväst om Erssons bearbetade åkrar (fig 6b), här inringat. Trekanten på bilden är placeringen av silverskatten som på fig. 6a återfinns straxt under vädet i namnet Valbysänge. På samma fig kan man se att skatten ligger väldigt nära höga fosfatvärden 40 m norr om namnet. Vid dessa höga fosfatvärden hittades några keramikbitar och benfragment som lösfynd när fosfatkarteringen genomfördes. Östergrens tolkning av topografin och fyndmaterialet styrker hennes påstående (1989:97). Men om man ser på fig 5 har även Viksarve ödegård flyttats söderut, därför blir det osäkert hur hon har tolkat Erssons lokalisering av både Viksarve och Valborg varför detta kommer att diskuteras i kap. 5.

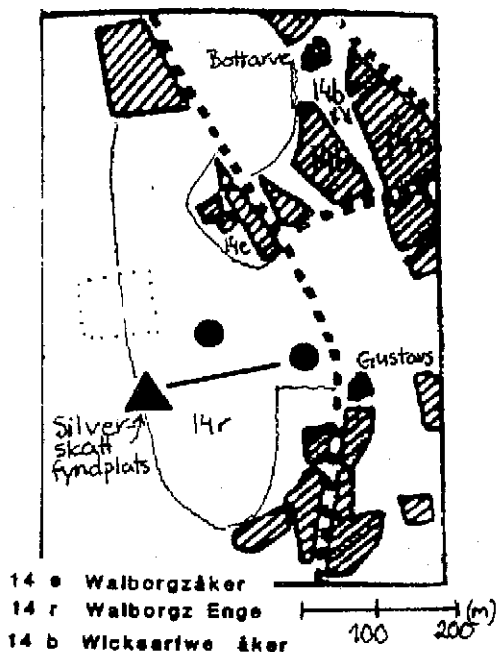

fig. 5 Östergrens tolkning av flyttningskedja för gårdar ödelagda före år 1700. Valborgs och Viksarve gårdars lokalisering på Bottarve ågor, Fröjel sn (1989:203).

Ser man till Erssons tolkning av var Valborgs ödegård var belägen, finner man starka belägg för att den skulle ligga i närheten av de åkrar han nämt. Fosfatprickkartan över området (6b) visar att den lilla trekantiga åkern mellan 14e och 14b har höga värden av fosfater. Detta kan indikera på att gårdens läge har varit där, medan det som betecknas som åker (14e) har låga fosfatvärden och skulle i så fall vara gårdens odling. På den åkern (se markäga 1:24, fig. 6a) har det framkommit en bearbetad 3- 4 m lång trästock när schaktning för dränering skulle utföras av arrendatorn till markägaren. Det uppföljdes av en provgrävning av Pär Hansson, RAGU maj månad 1970, då ett sökschakt på 3x 3 m upptogs.

Arbetet slutfördes i september, och då tolkades grävningarna som att en stock med huggmärken som framkommit tillhörde resten av den som lantbrukaren hittat, och borde sammantaget ha varit 4 - 5 m lång. Stocken skall troligen ha stått i en rund stenpackning som framkom på slutet av grävningen, och dess uthuggningar har förmodligen varit fästen för horisontella stockar. Denna konstruktion tolkades som någon form av sjömärke (grävningsrapport av RAGU:1970, vid Bottarve 1:24). Eftersom denna utgrävda åker inte har några högre värden av fosfater kan tolkningen stämma, då endast organiska material ger höga värden. Datering framkom inte, men området ligger på 5 - 10 möh, vilket motsvarar en strandlinje för minst 2500 år sedan (Ersson 1974:24). På bilden från flygfotokartan (se bilaga 6, område 1) kan två halvbågeformade formationer urskiljas på samma äga, men det verkar inte vara samma ställe som grävningsrapporten redovisar, utan är belägna ca 50m sydost om utgrävningen.

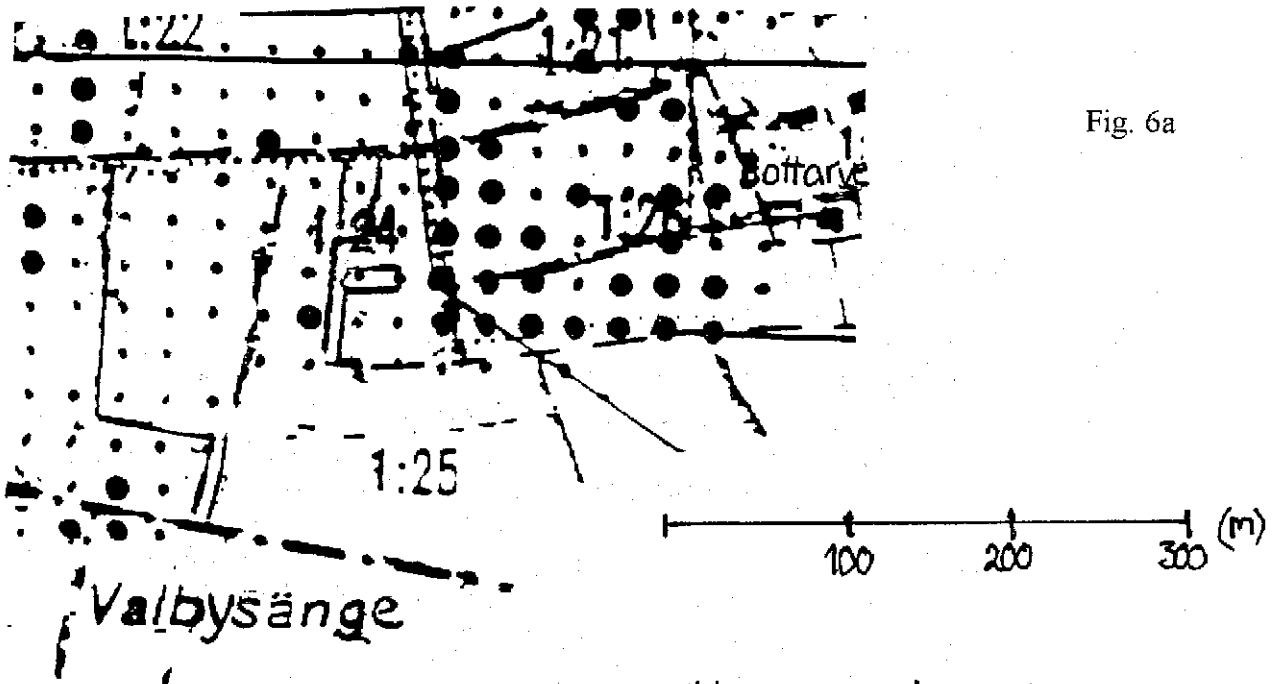

Fig. 6a

Fig. 6b

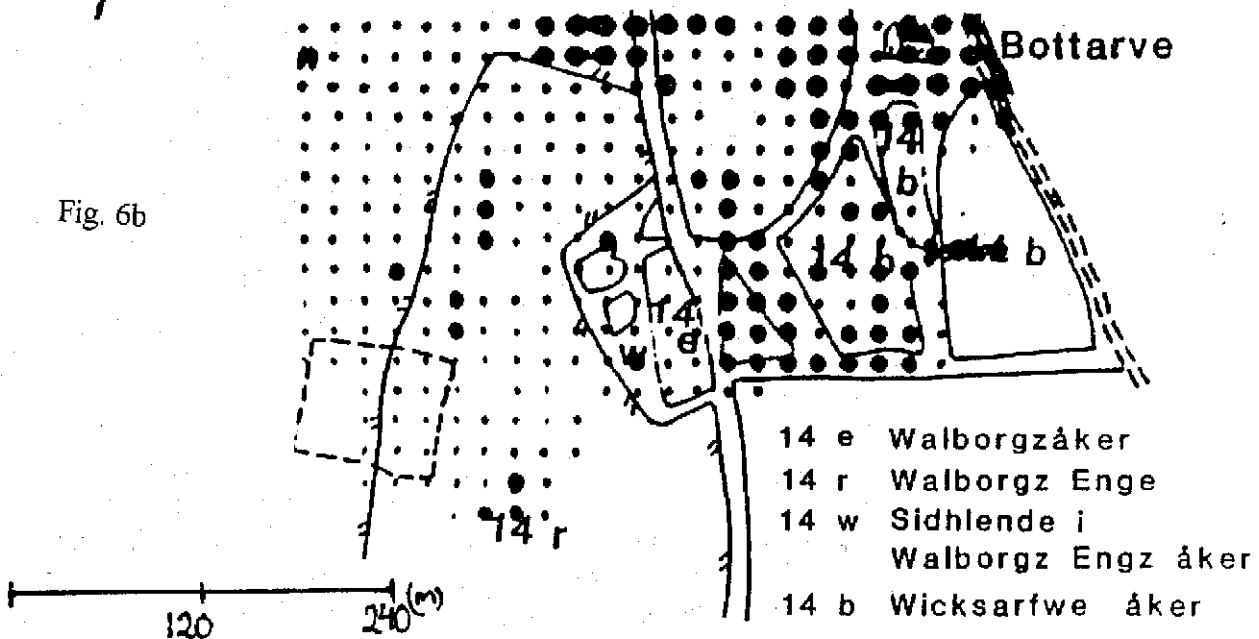

fig. 6a & 6b. Bild av kombinerande kartor bestående av (6a) ekonomiska kartan och (6b) Erssons omarbetade skattdokumentationskarta under en fosfatprickkarta, vid Bottarve ögor i Fröjel sn.

När det gäller ödelägges-tidpunkt för Valborgs gård, kan Östergrens påstående stämma att detta skulle ha skett mellan 1634 - 1646, för vid studier av Erssons ödegårdsförteckning (kap 3.3) står det att gården benämnes som "tomt" 1646. "Tomt" betyder att gården stod öde, när ett annat gårdsnamn läggs till före -tomt betyder det att marken har åter tagits i bruk. Vid statistik utförd av Ersson är 17 av 18 "tomter" säkert fastställda som öde (1974:57). Att gården år 1634 står benämnd som halv, handlar om beskattning i danska fastighetsregister, Siltberg menar att antalet "halva" gårdar ökade på Gotland under 1600- talets dansktid och att detta var en skattelindring. Likaledes ökade antalet ödebenämningar, det menar han är ett annat ord för att gården var skattebefriad och inte obebodd (1986:176). Var Valborg faller in i ovanstående resonemang kan tydas som att den kan ha varit skattebefriad, pga skattelindring tidigare, men den kan också ha stått obebodd.

4.2.2 Viksarve ödegård

Någon gång mellan år 1614 och 1702 ödelades Viksarve gård, något mer går inte att finna. Men i VLA-akten 1702 (se kap 3.3) står det att 3,75 tunnland åker och 2,25 kappland som totalt skulle motsvara 53 286 a² ligger under Bottarve gård. Ersson har lokaliserat gårdens ägor till markerna öster om Valborg (se 14b, fig 6b). Vad han belägger det på framkommer inte, men med utgångspunkt på åkrarnas areal kan det kanske stämma.

Det som kan urskiljas på kartorna i (fig 6a och b) är att mellan 1600- talets tegar ligger det en smal remsa obrukad mark och vid den har höga fosfatvärden uppnåtts. Ser man på laga skiftets karta (bilaga 2) kan den smala tegen fortfarande ses, medan på ekonomiska (fig 6a) är den igenlagd. Om namnforskning tillämpas har de flesta arve-gårdarna förkristna förled, bara 43 av 241 har kristna namn före arve-namnet. Detta kan tyda på att de flesta arve- gårdarna har sin tillkomst innan Gotland kristnades dvs under järnålder, tex Bottarve har ett folkvandringstida förnamn Botars som står för strid, ära, seger, kraft och mod (Ersson 1974:14ff). Vad förledet "Vicks" kan tolkas som framkommer inte, därav kan etableringstidpunkt ej säkerställas.

4.2.3 Timans ödegård

I listor från 1574/77 som betecknar skyldighet att göra dagsverke finns Timans med som Las thidemandz. År 1585 nämns Timans som Thidemannndtz gård, men då verkar det som om Nymans övertagit 2 marklej dvs 10 tunnland åker eller äng (Ersson 1974:27). Att Timans sedan år 1702 (VLA) kom att ligga under Mulde som Timans åker med 8260 a² och Times linda med 7680a² under gården (stenstugo) kan verka underligt då överföring eller köp inte står att finna. Gården nämns inte i Jb 1653, fast den förekommer både före och efter i andra akter.

Vid en kontroll i ovan nämnda lista under gården "Mulda" kan man närmast finna att gården bla har "fiske emot skiäret i Saltsjön". Saltsjön betyder Östersjön (Dan Carlsson muntl), och skäret kan vara stenkistor utanför Fröjel hamn, men det kan likaledes vara ett skär på annan plats. Vid kontroll med "Steenstufwa" går det bla att finna att gården är ärvd och att den har en päronträdgård och skvaltkvarn (vattendriven kvarn). Under Nymans står det endast att det är ett ¼ hemman som är köpt av A, Jacobs i Eksta för 30 dr. Slutledningen bli att Timans tillhört Nymans mellan 1585 och någon gång före 1653, sedan förekommer inte gården förrän 1702 i VLA akten under Stenstugo och Mulde.

Det enda som kvarstår är att söka tänkbara markarealer på kartor och karteringar som kan passa in, och först då eventuellt komma fram till om Timans låg någonstans vid Bottarve/ Nymans ägor (se kap 5).

4.3 Hamnfogdegården med kartering, flygfoto och kartmaterial

”Här under ligger begrafven erlig oc welact man Peder Grøn, barneföd i tinne sogen i Grønne i Jylan aar 1584 den 9 juli oc hafver weret hafnefoget her paa landet vdi 19 aar oc seden hensofvet vdi Herren anno 1649 den 22 november, GUD GIFVE hannem med ale tro christne en gledelig opstandelse AMEN”

(Från gravhäll i Frøjels kyrka, Bergström 1965:43)

Efter att ha hittat källor om att det existerade en hamnfogde i Fröjel, och denne i Jb 1654, sägs ha förlänats mark av Bockes gård kallad ”Bockas åker” började ett sökande för att finna var denne hade bott och verkat under sin tjänstgöring. Att hamnfogden nämndes som ”förre”, måste betyda att han slutat sin tjänstgöring, antingen av åldersskäl eller för att han tjänstgjorde under danskstyret tom år 1645. Kanske är han Peder Grøn, från gravhällstexten (ovan) som tjänstgjort i 19 år? För efter Sveriges fred med Danmark, vid Brömsebro 1645, fortsatte en del hamnfogdar som strandridare i den svenska tullförvaltningen (Bergström 1965:36). Det var dåligt med arkiveringen under de första åren Gotland tillhörde Sverige, så det är svårt att få fram vilka som tjänstgjorde efter att Peder Grøn slutat 1640, till att Lars Larsson Röding började år 1669 (se kap 3.4).

Till att börja med är det viktigaste att belägga var Fröjel hade sin hamn. Att det existerat en hamnfogde underlättar naturligtvis konstaterandet att Fröjel hade en hamn. Frågan är, sedan hur länge och kan man finna bevis för att det fanns en ”hamnfogde” där från lång tid tillbaka?

Vid studier av den äldsta kartan med gårdsindelning kan man finna två mindre tegar som tillhörde Bockes gård (se bilaga 5). Det var av Bockes mark den förre hamnfogden fick ta del av (se ovan). Dessa ligger inom det ägomässiga komplexa området, som utpekats som hamnbebyggelseområde (se fig.4). Om dessa tegar är närbelägna med hamnfogdens bostad, kan gården Nymans vara ett tänkbart ställe. För vid studier av markägare på kartan från skattläggningen (bilaga 4) visar det sig att Nymans äger förvånansvärt lite mark, och ser man till dagens ekonomiska karta (bilaga 1) äger Nymans mycket av det som tidigare tillhörde kyrkan. Den stora ägoskillnaden av mark vid olika tidpunkter skulle kunna förklaras i att Nymans som hamnfogdeboställe hade en statlig lön och behövde på så vis inte så mycket mark.

På en fosfatanalyiskarta överlagd skattläggningskartan från 1702 från det fokuserade området (se fig 7), har Nymans gård och åkrarna norr om gården höga fosfatvärden. Vid Bockes två tegar är det blandat höga som låga värden.

I topografiska sammanhang är Nymans beläget på en hög åskam (littorinavallen). Alldeles söder om gården ligger Bockes tvenne åkrar som ses som en del av hamnbebyggelsen (se fig 4). Den högt belägna gården har fin utsikt över detta område, samt det på nivelleringskartan låga område under två meterskurvan (se fig 1). Avritningen av flygbilden (bilaga 6, område 2) visar på två halvcirkelformade skuggningar vid Bockes åkrar, dessa är ännu oklara till sin innebörd. Vid en äng väster om Nymans gård (norr om Bockes ägor) noterades vid fältinventeringen en terrassformad slänt med ca 1m hög stenkant mot lägre belägna områden, dessa går ej dock att finna på flygfotona. Men om de har något att göra med hamnen eller dess fogde är det värt att nämnas.

Hamnfogdens funktion var att vaka över sjöfart som rörde sig i hans bevakningsområde samt att kontrollera att ingen last lossades utan att tull betalades. På Gotland rapporterades antalet skepp som anlöpte och avreste, till stora Tullkammaren i Visby. Likaledes noterades var skeppen kom ifrån och destination, samt vilken form av last dessa förde.

Som tjänstemän vid tullen hade de svenska strandridarna liten inkomst, och för att försörja sig behövdes extra försörjningsmöjligheter av tex, eget litet jordbruk (Bergström 1965:36). Om detta också gällde de danska hamnfogdarna är svårt att säga, men så väldigt mycket kan det inte ha skiljt dessa åt. Den svenska strandridaren hölls med bostad av bönderna, vilka både fick bygga och underhålla huset. Om samma regler gällde under Gotlands danska tid framkommer inte, men det är inte otänkbart att bygden sörjde för sin ämbetsman. Under 1500- talet var bönderna skyldiga att hålla varje hamn med två vaktkarlar, detta ändrades år 1594 då hamnfogden själv fick ta hand om dessa sysslor (Björkegren 2:a hand, ur Bergström 1965:40)

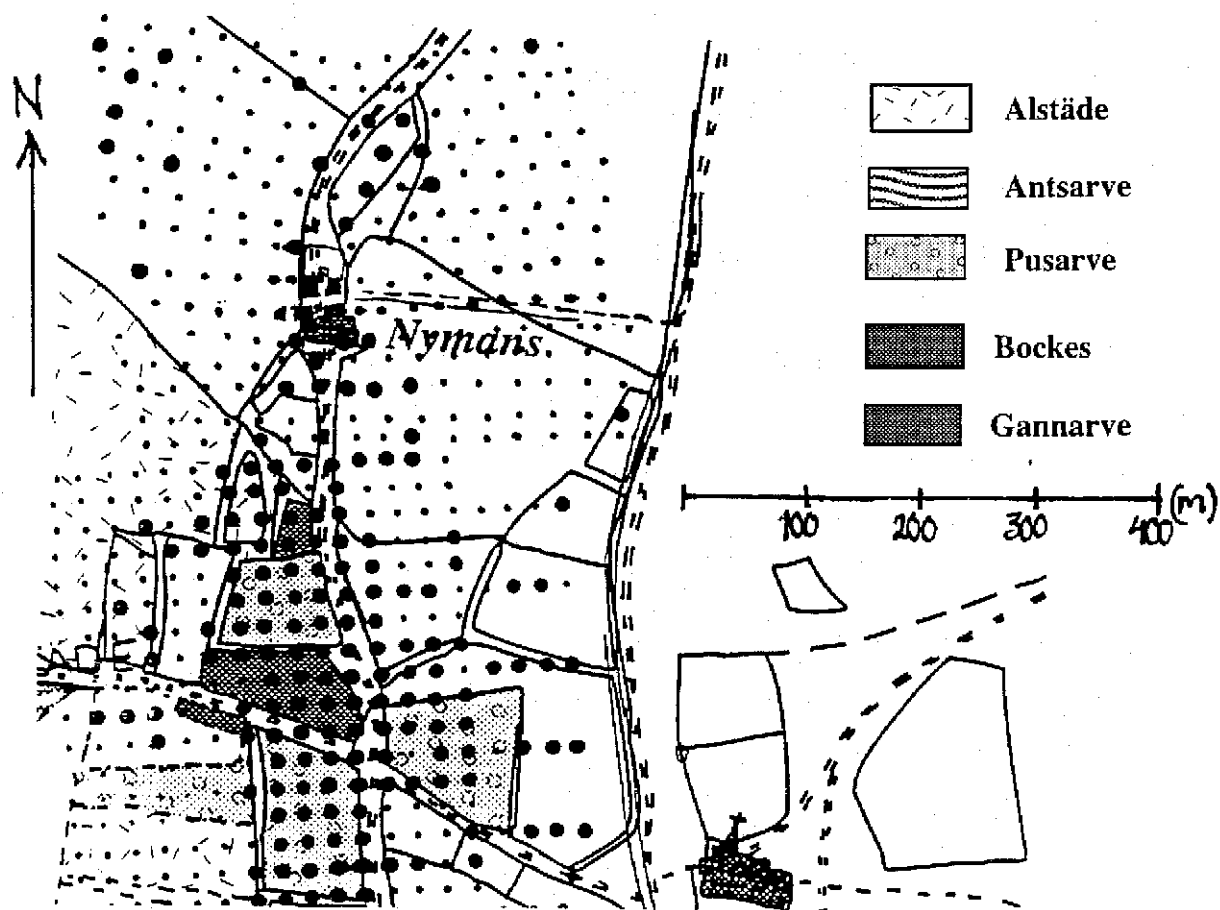

fig. 7 Fosfatkarta över ägofördelningskarta från 1702 över Nymans och norra hamnbebyggelseområdet.

Nymans gård nämns som säte för hamnfogden (Bohman 1981:75f). I samma källa står det bl a att i kyrkans inventarier som vittnar om den danska tiden på ön, ska det ha funnits särskilda bänkar för "Diie Rostockers" och "skippers 1638". Rostock finns redan nämnd i den Erikska ättens historia från 1100- och 1200- talen. I den går det att finna att en syster till Ingeborg som var gift med Birger Jarl (Stockholms grundare) gifte sig med Henrik den III av Rostock. Ytterligare en syster, Margareta, gifte sig med "Nils av Tofta", (Schück 1953:41). Om dessa tidiga annaler kan vittna om Rostocks kontakter med Gotland under 1200- talet är inte omöjligt, dessutom är inte Tofta alltför avlägset från Fröjel, och mycket hinner hända på 400 år. Rostock kommer att diskuteras i kap. 5.

5. DISKUSSION OCH TOLKNING

"Användandet av ett källmaterial som består av fragmentariska brottstycken ur en tidigare verklighet innebär problem som den nutidsorienterade forskaren sällan stöter på" (Carlsson 1979:19). Tolkningssvårigheten beror på att förändringar inträffar och att den ursprungliga funktionen inte är densamma. Dessa förändringar är en ständigt pågående process som under vissa perioder är mer intensiva än andra, det är från dessa perioder den bästa tolkningen kan ske menar han.

Det centrala för det här arbetet är att belysa frågan om Fröjel hade en hamn med omgärdande bebyggelse som kan indikera på omfattande handel redan på vikingatiden. Genom att tolka och diskutera det ovanstående analyserade materialet ska förhoppningsvis en bild av hamnverksamheten framträda.

En viktig upptäckt är hamnfogdens existens i Fröjel. Genom att spåra hamnfogdens förekomst så lång tid tillbaka som möjligt, hoppas jag finna belägg för hamnens tidiga historia. Det är väldigt lätt att halka in på alltför avancerad personhistoria om hamnfogdarna, det kan dock vara en viktig del för att belägga Fröjel hamn, men då skulle det krävas mer tid genom att det mesta före 1645 arkiverats i Danmarks rigsarkiv. Det underlättar att undersöka en myndighetsperson, men för detta arbete skulle det krävas mer tid. Däremot kan detta vara ett uppslag till fortsatt arbete och kommande uppsatser.

Till att börja med kommer ödegårdarna att föras in i en diskussion, sedan följer en tolkning av hamnfogdens koppling till hamnbebyggelsen och hur dennes verksamhet har påverkat historien kring hamn och sjöfart. Därefter diskuteras den totala bilden av området kring hamnen för att få fram en struktur. I kapitlet materialanalys beskrevs iakttagelser från kartor och textmaterial. När det gällde ödegårdarna framkom det både flera gårdar från arkivmaterial samt varierande belägg för gårdars lokalisering från text- och kartmaterial. De aktuella ödegårdarna var Valborg, Viksarve och Timans. I materialbeskrivningen (kap. 4.1.2) uteslöts "Fongård" med den kommentaren att den skulle tas upp i detta kapitel, så vid de tre ovan nämnda ödegårdarna tillkommer nu "Fongård". Det har således framkommit olika varianter av gård och dess lokalisering med förhoppning att dessa ska klarläggas i detta kapitel.

Ersson har kommit fram till att Valborg- och Viksarve- ödegårdar har legat närbelägna under Bottarve gård (se fig.3), vad gjorda fosfatprovsanalyser visar (se fig 6b) kan detta styrkas. När det sedan kommer till Östergrens område för iakttagna terasser och huslämningar har inga fosfatanalyser eller fotvandrade inventeringar utförts av oss inom projektgruppen då dessa låg utanför vårt undersökningsområde. Vad dessa lämningar däremot kan sammankopplas med är de höga fosfatvärdena som noterades 40 m norr om silverskattsfyndplatsen och naturligtvis silverskatten, men om det är Valborg är tveksamt. Ett alternativ skulle vara att vid Erssons lokal ligger den ena av gårdarna, tex Viksarve, medan då Valborg skulle kunna vara Östergrens iakttagna lämningar. Vad som talar för att så är fallet är att det ligger under Bottarve ägor (bilaga 4), och att på flygfotobilderna finns ett mörkare parti bredvid ett våtare område (snedstreckat, se bilaga 6). Det som talar emot Valborgs placering där är dels att inga tidigare markgränser har noterats där, dels att vi inte har undersökt området och kan på så sätt ej belägga detta. Men det är kanske något för kommande undersökningar. Ett annat alternativ är att Östergrens silverskatt med lämningar faktiskt är en gårdsenhet men under ett annat namn då en ödeläggelse kan ha skett så tidigt att den ej finns med i ödegårdslistan (Östergren 1989:209). Det skulle i så fall vara frågan om en tredje ödegård i området.

Vad gäller Timans ödegård är det svårare att belägga var den har funnits. Olika alternativ kan nedan diskuteras, bla finns åkrarna norr om Nymans som uppvisar höga fosfatvärden, men där har inga andra lämningar noterats, annat än att den ursprungliga landsvägen (se kap 4.1.1) som fortfarande kan anas. Timans och Nymans kan med god vilja kopplas samman i namnfoget och då på sådant sätt att Timans är det äldre ursprungliga namnet, medan förledet Ny- skulle visa på en senare etablering, tidigast medeltid (Ersson 1974:17).

När således Timans uppdelas mellan Mulde och Stenstuga år 1653 (Jb 1653) går detta ej att belägga i kartmaterialet och på kartan från 1702 har ingen av dessa gårdar mark i Bottarve - Nymans området därför är det svårt att hitta tänkbar lokal för den ödegården.

Det enda eventuellt möjliga skulle vara om den lilla kvadratiska biten mark som Nymans har i södra delen är en rest från det som en gång var hela Timans gård och att sedan Nymans i sin del sålt det mesta till Mulde och Stenstuga som i sin tur bytte mark med kyrkan. För kyrkans mark på kartan räcker ända ut till Östersjön, och på "Holmens" västra kant är det småågor markerade, vilket skulle kunna vara Muldes "fiske" som står nämnt i Jb 1653. Detta är en väldigt långsökt tanke, men ändå möjlig.

Ett annat alternativ men då inte aktuellt för det här området, skulle vara att Nymans åtog sig skattebetalningen för Timans som låg i närheten av Mulde- Stenstugo området i nordöstra delen av socknen, för ingen av de senare nämnda kunde köpa in en gård just då. Sedan någon gång under 1600- talets början sålde Nymans gården Timans vidare till Mulde och Stenstugo, som då delade gården i två nästan lika stora delar. Anledningen kunde vara en så enkel sak som att gården låg för långt ifrån för Nymans.

Ödegården "Fongård" under Alstäde marker nämndes bara i förbigående i kap. 4.1.2, men då gården har två åkerbitar vid hamnbebyggelsen (se fig 4) är det oklokt om inte detta undersöks lite noggrannare. Enligt Ersson (1997:273) kan beteckningen "Fonngård" tolkas som ödegård. Det som kartmaterial och karteringar kan visa är att ödegården kan ha legat inom hamnbebyggelsen, för på den nordligaste av dessa åkrar har på flygbilden över närområdet visat sig ha två parallella rader av mörkfärgade prickar. Om dessa mörkfärgade prickar är stolphål till ett hus kan eventuella framtida grävningar visa!

Med skriftliga belägg för att hamnfogden bodde på Nymans gård (Bohman 1981:75f) blir diskussionen mer intressant att föra om gårdens tidigaste belägg ihop med hamnbebyggelsen. Att en före detta hamnfogde förlänas mark i närheten styrker hamnfogdens existens på området. Gården Nymans markägdomar (se bilaga 4) visar att gården inte hade så mycket mark och detta kan endast en gård av den storleken som Nymans är livnära sig på om den har någon annan form av inkomst. En hamnfogdelön kan vara en sådan inkomst. Det tidigaste som nämns om hamnfogden var att bönderna under 1500 - talet fick hålla två män som vakt vid hamnen och att fogden ansvarade för detta efter 1594 (2:a hand Björkegren ur Bergström 1965:40). Ett annat belägg är att på samma sätt som fiskerätten var organiserad under 1600-talet sägs landningsrätt och hamnlag ha fungerat under vikingatiden. Detta innebar att de som hade plats för båten var skyldiga att följa bestämda lagar och ordningen övervakades av en hamnfogde (Westholm 1989:80).

För att gå över till hamnbebyggelsen och dess utveckling kan nämnas att Fröjel räknades bland de 14 främsta socknarna på Gotland (Hyenstrand 1989:87). Med tyngdpunkten på vägnätet kan den tidigare stora vägen vara starka belägg för att det var till hamnen vägen ledde, och vägkorsningen (se kap. 4.1.1) som låg mitt i ägokomplexet är också ett sådant bevis. När sedan huvudvägen flyttades upp mot kyrkan visar det på att socknens tyngdpunkt hade flyttat, hamnen hade inte längre samma betydelse. Den gjorda nivåkarteringen med totalstation (se fig. 1) visar att hamnbebyggelsens västra del löper längs med 2 meters kurvan som är strandnivån under sen vikingatid. Kartorna från de olika tidpunkterna visar på en kontinuitet under årens lopp, och förändringar verkar ha skett vid vissa tidpunkter, som tex det laga skiftet som genomfördes på både 1700- och 1800- talen. Annars är det äldre bondesamhället konservativt lagd och verkar inte vilja ändra på mycket om inte nöden kräver så (Carlsson 1979:25). Antalet gårdar ska ha varit samma på 1700- talet som under 1200- talet så det visar på att det inte skett så stora förändringar (Ersson1974:98). Rostock som nämndes som kyrkobänksnamn på 1600- talet i Fröjel kyrka kan ha tidiga anor från 1200 - talet, då Henrik III av Rostock står skriven som svåger med Nils från Tofta i den "Erikska ättens" historia (Schück 1953:41). Om Fröjel nyttjades som hamn på den tiden har beläggen för en kontinuitet från sen vikingatid kommit mycket närmare och kan ses som mer trolig. Waldemar Atterdags landstigning i Fröjel kan vara belägg för hamnen på 1360-talet (Söderberg 1953:49).

6. SAMMANFATTNING

Med inriktning på bebyggelseutveckling och ödegårdar som en del av en landskapsanalys har denna uppsats syftet att bidra till en helhetsbild av ett inledande arbete för Fröjel hamnprojekt. Detta projekt kommer att pågå i minst fyra år, med docenten i kulturgeografi, Dan Carlsson som projektledare. Genom fosfatkarteringsanalys, kartstudier och studier av skrivna källor har målsättningen varit att presentera en rumslig analys av landskap och bebyggelseutveckling, för att försöka få en komplett bild av hur den tidiga hamnen med närområde kunde ha sett ut under sen vikingatid- tidig medeltid.

Hamnbebyggelsen vid Bottarve/Nymans i Fröjel socken visar på gammal kontinuitet. Genom landhöjningen har området fått ändrad betydelse med en flyttad hamn och färre gårdar som resultat. Att huvudvägen genom området har flyttats indikerar på en förflyttning av socknens tyngdpunkt. Det har funnits fler gårdar i området som blivit ödelagda när hamnens betydelse började minska. Spår av dessa ödelagda gårdar kan man finna i Valborg, Viksarve och "fongård", som kan ha varit med i den sen vikingatida/ tidig medeltida bebyggelsen. Deras namn visar på förkristen bakgrund. Dessutom har indicier på ytterligare en ödegård kunnat beläggas genom Östergrens lokalisering av en vikingatida silverskatt. Med hjälp av utförd fosfatkartering har resultaten kunnat belägga dessa tidigare osäkra lokaliseringar. Valborg och Viksarve tyder mest på att ha varit belägna på Bottarve marker där Ersson (1985:184) har lokaliserat dem. "Fongård" är mer osäkert, men om grävningar genomföres på det utmärkta området för hamnbebyggelsen (se fig.4), kan det ge säkrare resultat. Östergrens noterade husgrundslämningar i samband med silverskatten är ännu icke fastställt.

En annan indikation på att hamnen har existerat är upptäckten av att det fanns en hamnfogde som har varit bosatt på Nymans gård. Hamnfogden finns nämnd på en gravhäll från 1600-talet i Fröjel kyrka (Bergström 1965:43), hans arbetsuppgifter står att finna från slutet av 1500 talet (2:a hand, ur Bergström 1965:40). Hamnfogdens bostads nära och överblickande läge till hamnbebyggelseområdet med höga fosfatvärden tyder på hamnens tidiga existens. Det tidigaste belägget som hamn är att Waldemar Atterdags sägs ha landstigit i Fröjel, innan han år 1361 brandskattade Visby (Söderberg 1953:49).

7. REFERENSER

- Bergström, B. 1965. 'Gotländska strandridare, biografiska anteckningar' *Gotländskt Arkiv*.
& G. Bergström Visby
- Bohman, L. 1981. *När tiden ömsar skinn*. Karlstad
- Burenhult, G. 1991. *Arkeologi i Sverige 3, samhällsbyggare och handelsmän*. Höganäs
- Carlsson, D. 1979. *Kulturlandskapets utveckling på Gotland*. Visby
- Carlsson, D. 1983. 'Bygd och gård på Gotland under vikingatid', s 11-23, *Gutar och Vikingar*
(Red. I, Jansson) Stockholm
- Carlsson, D. 1987. 'Äldre hamnar ett hotat kulturarv' *Fornvännen* 82. Stockholm
- Carlsson, D. 1990. 'Undersökningar i Fröjel sn', s124, *Gotländskt Arkiv*. Visby
- Carlsson, D. 1992. 'Harbours and trading places on Gotland AD 600- 1000', s145- 158,
Aspects of maritime Scandinavia. Roskilde
- Ersson, P-G. 1974. *Kolonisation och ödeläggelse på Gotland*. Västerås
- Ersson, P-G. 1985. 'Förteckning över gotländska ödegårdar' *Gotländskt Arkiv*. Visby
- Ersson, P-G. 1997. 'Dubbelgårdar på Gotland utan gemensamt namn, förteckning och
kommentar' *Studia Septentrionalia, Archiv und Geschichte im
Ostseeraum, Festschrift für Sten Körner*, (Red. Von Robert Bohn, H,
Rebas & T, Siltberg). Frankfurt
- Hansson, H. 1967. 'Gotländska tingshamnar' *Gotländskt Arkiv*. Visby
- Hansson, P. 1970. Grävningsrapport RAGU:1970, vid Bottarve 1:24 i Fröjel sn.
- Hyenstrand, Å. 1989. 'Socknar och stenstugor, om det tidiga Gotland' *SAR nr 22*. Stockholm
- Jansson, I. 1983. 'Gotland och omvärlden under vikingatiden, källskrifterna och Gotland
under vikingatid och äldsta medeltid' *Gutar och Vikingar*,
(Red. I, Jansson). Stockholm
- Kraft, J. 1983. 'Gotlands Trojeborgar', s 59- 90, *Gotländskt Arkiv*. Visby
- Lundström, A. 1955. 'The hill fort on Styrmansberg', s 776- 785, *Vallhagar, a migration
period settlement on Gotland Sweden*, (Red. M, Stenberger).
Köpenhamn
- Lundström, P. 1981. *De kommo vida..., vikingars hamn vid Paviken på Gotland*. Uddevalla
- Olsson, I. 1985. 'SOS för äldre hamnar' *Fornvännen* 80. Stockholm
- Schück, A. 1953. 'Till den "Erikska ättens" historia', *Historisk Tidsskrift* 73. Stockholm

- Siltberg, T. 1986. 'Gårdar, mark och människor 1413- 1972, gotländsk kameralthistoria, särtryck ur *Gotländsk Arkiv*. Visby
- Sjöberg, Å, G. 1982. 'Gotlands sjöfart stod på noll i det tidiga 1600- talets år 'Skepparegillet i Visby 1682- 1982, (Red. Herlitz, R et al). Visby
- Sundberg, T 1979. Jordeboken 1653, *Gotlandica* 18 (redigering av E, Stjärnegårdh). Visby & T, Siltberg
- Söderberg, N, V. 1953. 'En studie över Valdemarståget', s 41- 54, *Gotländskt Arkiv*. Visby
- Ullén, D. 1996. 'Datorer inom fältarkeologin- en kort introduktion', s39- 53, *Digital teknik inom arkeologin, SAR 1996:4*. Stockholm
- Westholm, G. 1989. 'Visby-bönders hamn och handelsplats- Visbysamhällets uppkomst och utbredning under förhistorisk tid och äldre medeltid', s 49-114, *Visby, staden och omlandet II*. Stockholm
- Östergren, M. 1989. 'Mellan stengrund och stenhus, Gotlands vikingatida silverskatter som boplatsindikation' *Theses and papers in archaeology* 2. Visby
- Österholm, I 1982. 'Spot test som metod för fosfatanalys i fält- praktiska erfarenheter' & S, Österholm *Arkeologiska skrifter, RAGU 1982:6*. Visby

Muntlig källa: Dan Carlsson, nov 1997.

Bildreferenser

Omslagsbild: Gotland mitt i Östersjön, s 66 av E, Olsson.

Fig. 1: Omarbetad ekonomisk karta över Bottarve/Nymans ägor i Fröjel sn, med markeringar för höjdnivellering och fosfatkarterings utbredning, av författaren.

Fig. 2: Fosfatkarteringsprickkarta gjord av landskapsanalys gruppen i Fröjelprojektet.

Fig. 3: Valborg och Viksarve ägor på Bottarve marker i Fröjel sn, gjord efter VLA akt 1702 av (P-G, Ersson 1985:184).

Fig. 4: Omarbetad skatteläggningsskarta 1702, över hamnbebyggelseområde vid Bottarve/Nymans ägor i Fröjel sn, av D Carlsson 1997.

Fig. 5: Valborg- och Viksarve ödegårdars lokalisering vid Bottarve marker i Fröjel sn, (M, Östergren 1989:203)

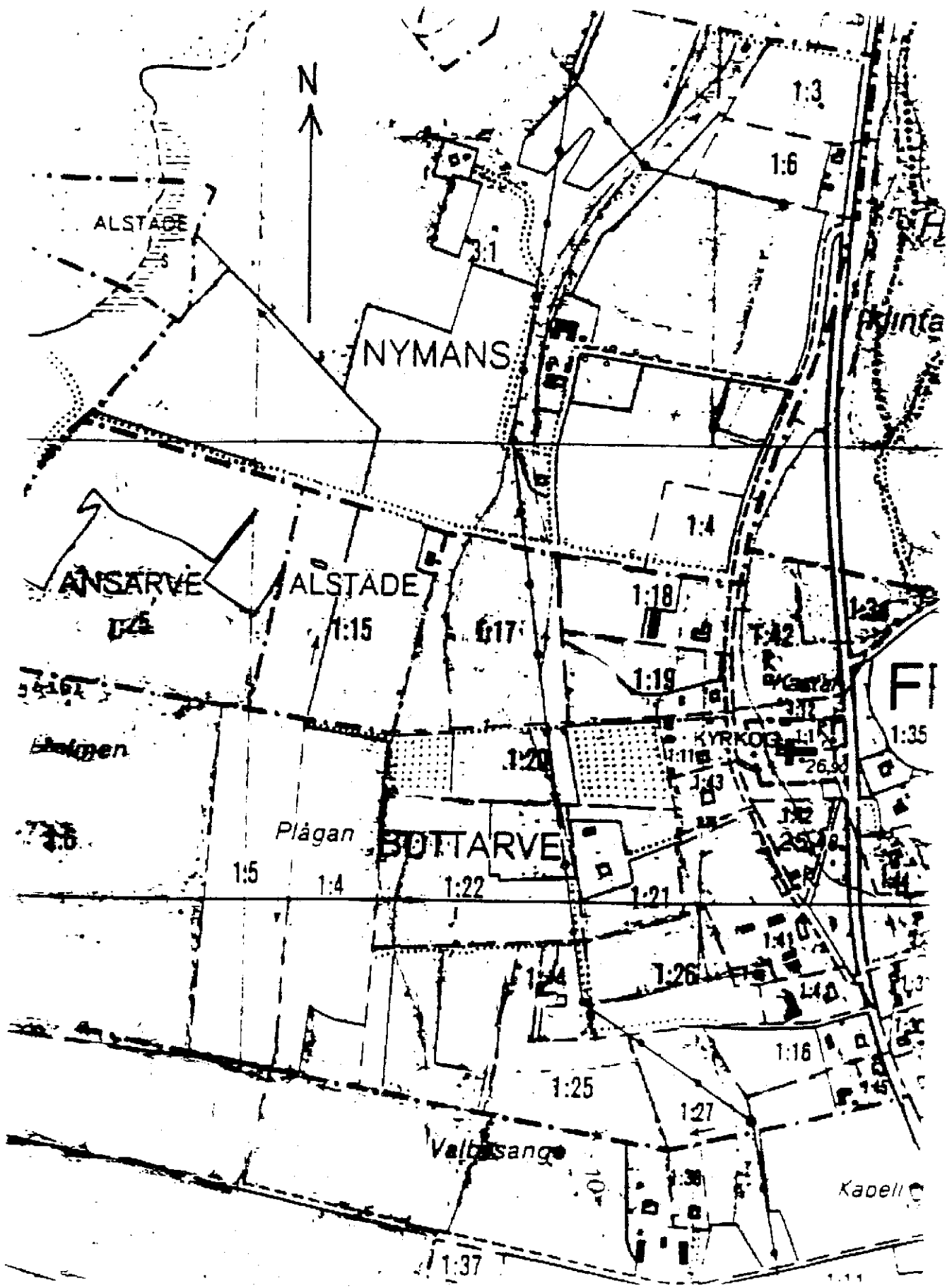
Fig. 6a & 6b: Omarbetad ekonomisk karta och Erssons skatteläggningsskarta över Bottarve marker i Fröjel sn med Fosfatprickkarta överlagd dessa, gjord av författaren.

Fig. 7: Omarbetad markägofördelningskarta (D, Carlsson) med fosfatprickkarta över Nymans marker i Fröjel sn, gjord av författaren

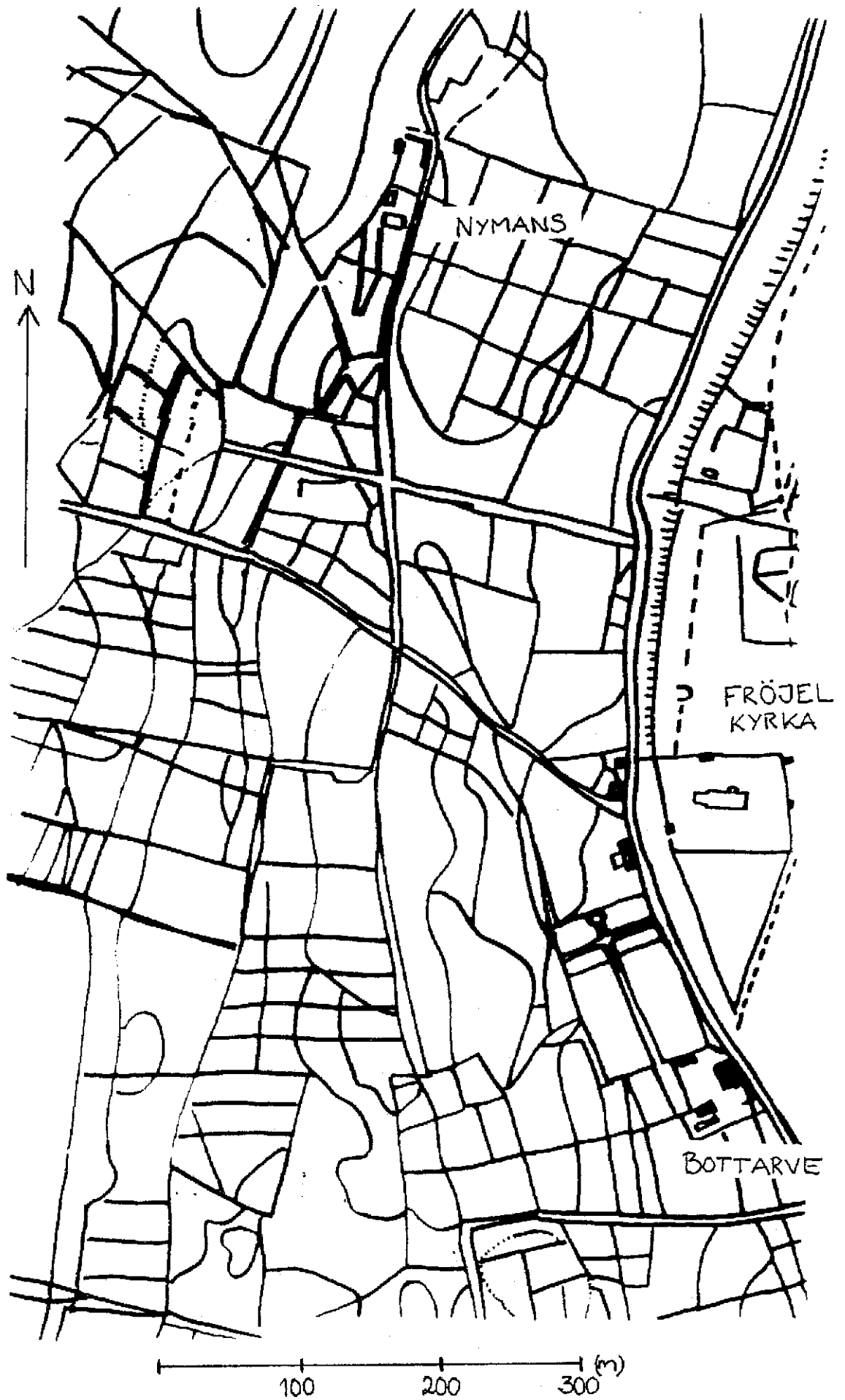
8. BILAGOR

förteckning:

- Ekonomiska kartan, sid 1.
- Laga skifteskartan, sid 2.
- Skattelägningskartan, sid 3.
- Ägofördelningskarta, sid 4.
- Ägofördelningskarta, sid 5.
- Flygfotoavritning, sid 6.

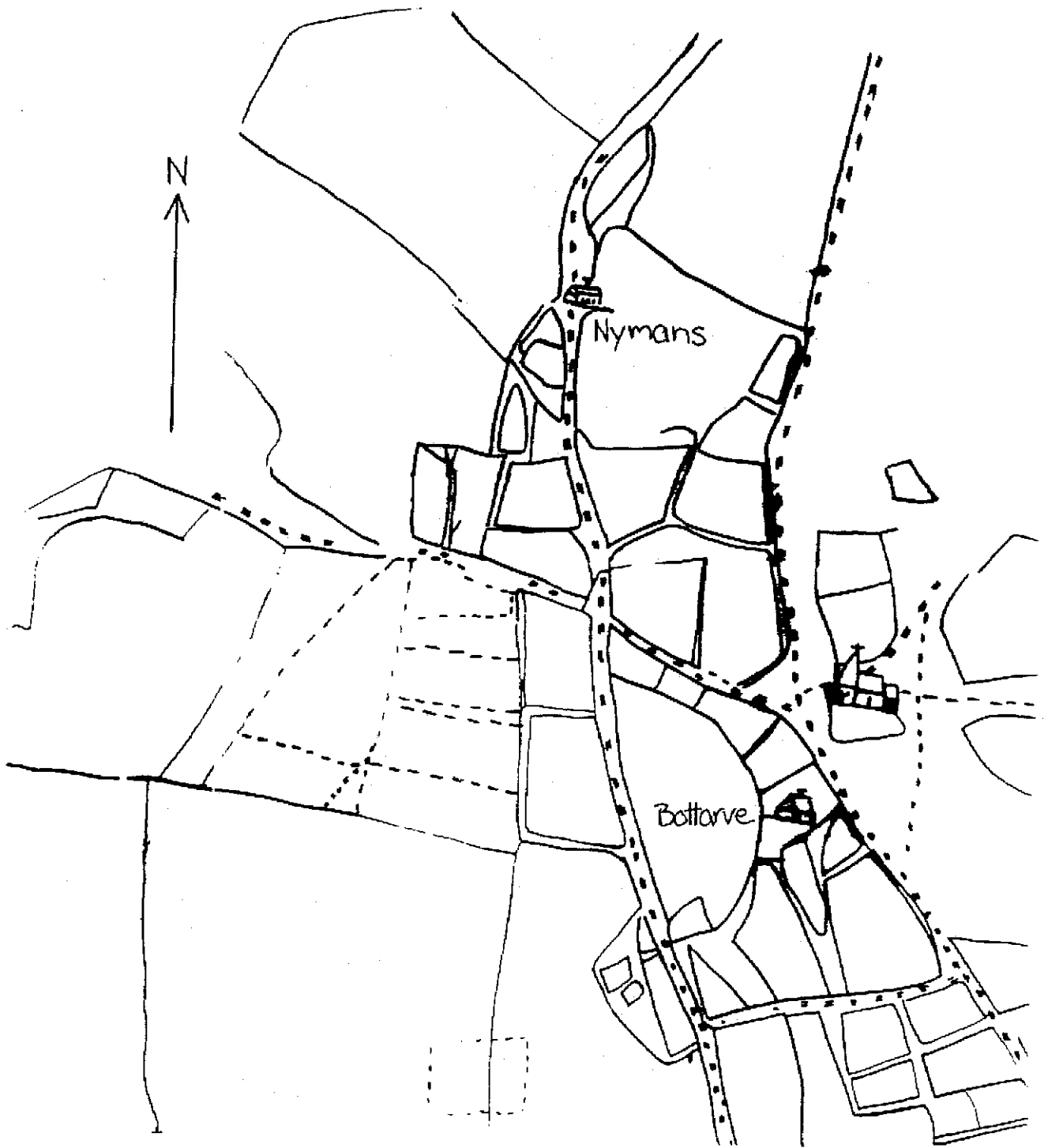

Ekonomiska kartan 6I 2i Klintehamn

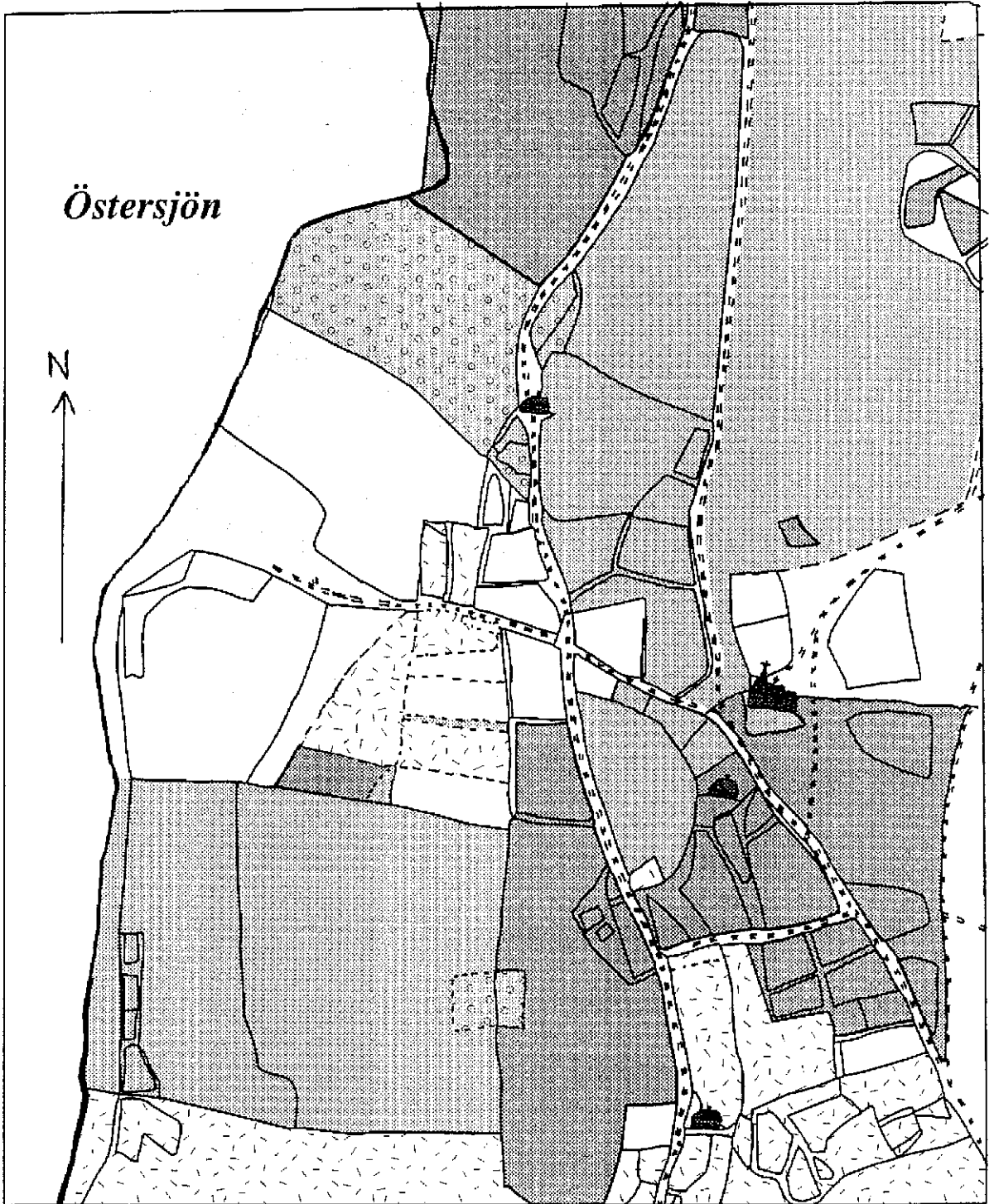
Laga skifteskartan, 1886.

BILAGA 3.

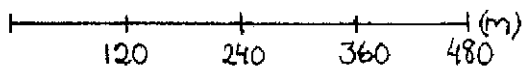

50 100 150 200 250 (m)

Skattläggningskartan 1694:

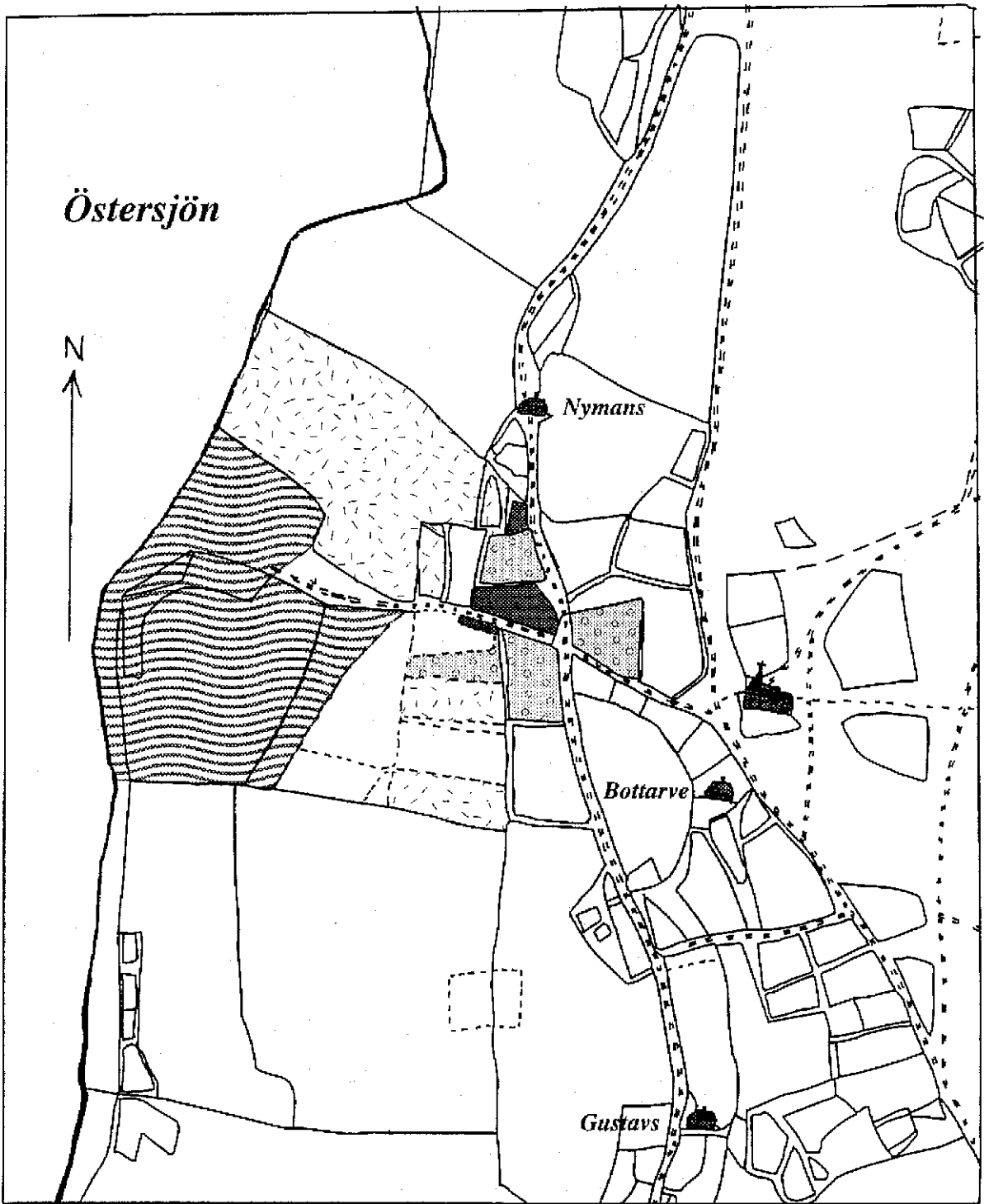

Fröjel socken år 1700

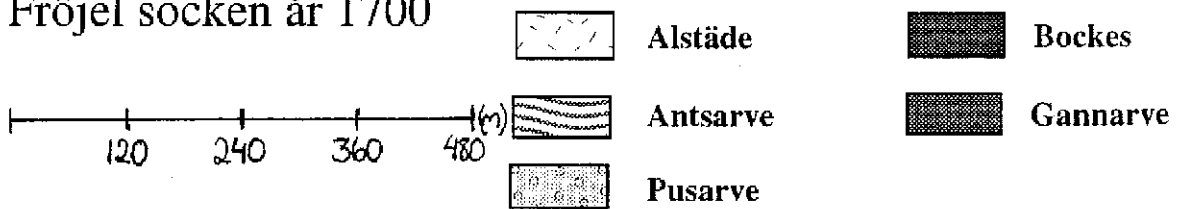

	Gustavs		Kyrkan
	Bottarve		
	Nymans		

Ägofördelningskarta baserad på skattdokument från 1702, gårdar inom området.

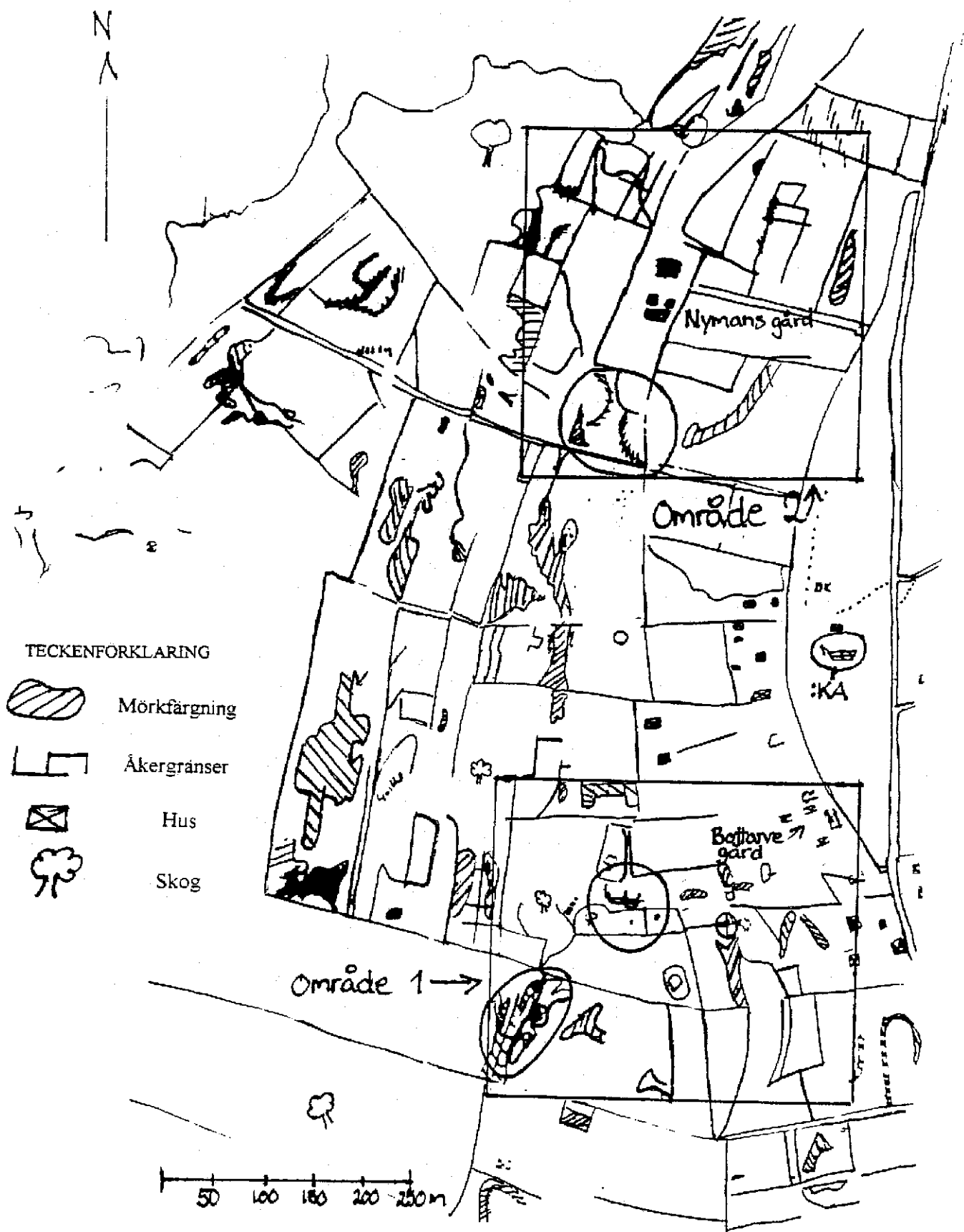

Fröjel socken år 1700

Ågofördelningskarta baserad på skattningskartan 1702, gårdar från socknen.

Avritning från flygfotobilder över Bottarve - Nymans.